

Kansler och kungamakt vid tronskiftet 1654

I

Bland riksarkivets kanslihandlingar från 1600-talet ligger ett förslag till kansliordning, som är skrivet i Kristinas namn och som enligt en samtida rubrik på omslaget har tillkommit i april 1654.¹ Två exemplar av detta projekt finns i Uppsala universitetsbibliotek.² Förslaget har hittills inte ägnats någon större uppmärksamhet i forskningen. I den mån det har diskuterats, har detta skett ur förvaltningshistorisk synpunkt, varvid man i huvudsak har uppehållit sig vid den roll förslaget spelat för utformningen av 1661 års kansliordning.³ Det har emellertid inte framhållits, att förslaget även har en viktig politisk innebörd. I det framläggs ett märkligt program beträffande kansliets och kanslersämbetets ställning i förvaltningen och i det politiska livet. Dessutom ger detta projekt en intressant belysning åt de inrikespolitiska brytningarna kring tronskiftet år 1654. Av dessa orsaker skall förslaget och de i samband med detta aktuella frågorna här tas upp till behandling.

Förslaget är endast bevarat i avskrifter, och några koncept till det har inte kunnat återfinnas. Ingen av avskrifterna är fullständig. Exemplet i riksarkivet är det fullständigaste och innehåller tjugofyra paragrafer. Det avbryts vid slutet av en sida

¹ Kansliets handlingar och räkenskaper, Kansliordningar, vol. 1, RA.

² Båda i Nordiska samlingen, vol. 370, UUB. Det ena av dem har uppgiften att förslaget tillkommit i april 1654. Det andra saknar rubrik.

³ Se A. B. CARLSSON, Den svenska centralförvaltningen 1521–1809, s. 54, och A. MUNTHER, Kungl. Maj:ts kanslis historia, I, s. 91 ff.

mitt i den inledande meningen till § 25. De sidor som därefter följt är inte längre bevarade.⁴

Närmast bakom förslaget står utan tvivel riks- och kansli-rådet Schering Rosenhane. I sin självbiografi meddelar denne, att drottning Kristina efter hans återkomst till hovet i december 1653 från ett av hans många diplomatiska uppdrag i Tyskland beordrade honom att författa en kansliordning. Han säger sig ha åtljytt denna befallning med stor motvilja, eftersom han inte ville ge rikskanslern Axel Oxenstierna anledning till missnöje. Den »invidia» som Rosenhane befarade påstår han sig någor-lunda ha stillat genom att i allt som rörde instruktionen för-troligt konferera med kanslern.⁵ Som synes, stämmer den av Rosenhane angivna tiden för Kristinas order till honom väl över-ens med dateringen till april 1654 av det ovan anförda projektet till kansliordning. Sistnämnda förslag är säkerligen identiskt med den instruktion som Schering Rosenhane säger sig ha upprättat.

En forskare har framfört teorien, att Magnus Gabriel De la Gardie skrivit det förefintliga projektet av år 1654. Antagandet saknar stöd i källmaterialet och förefaller dessutom synnerligen

---

⁴ Av exemplaren i UUB innehåller det ena endast fem paragrafer, medan det andra upphör i början av § 19. Stiljämförelser visar, att avskriften i RA skrivits av M. G. De la Gardies kanslist och sedermera sekreterare Erik Månsson Hasselgren. Se om dess tillkomst nedan, s. 101 not 6. Den större avskriften i UUB är gjord av skrivaren Johannes Marker, vars stil kan konstateras i kanslihandlingar fr.o.m. år 1655. Marker var anställd i kansliet till år 1677 (Stockholms rådhus och råd. Festskrift utgifven till minne af nya rådhusets invigning hösten 1915, II, s. 191). Av stilen att döma har avskriften tillkommit under den första hälften av Markers tjänstgöringstid i kansliet.

⁵ Rosenhanes levernesbeskrivning, i C. CHR. GJÖRWELL, Nya svenska biblioteket, II, s. 614 f. Egenhändigt original i X 287, UUB. Rosenhane dog år 1663. Växlingarna i hans stil i originalet visar, att han skrivit självbiografien i etapper vid olika tidpunkter. Det avsnitt med enhetlig stil där de anförda uppgifterna ingår slutar den 1/11 1656. Av stiljämförelser med brev och anteckningar av Rosenhane framgår, att avsnittet är skrivet på 1650-talet, i varje fall före 1661. Värdet av Rosenhanes meddelanden förhöjs av att detta parti bygger på dagboksanteckningar (jfr GJÖRWELL, Nya svenska biblioteket, II, s. 605, 608, 617).

osannolikt.⁶ De la Gardie var det angivna året riksskattmästare och hade ingen befattning med kansliet. Han föll därtill i onåd hos Kristina i november 1653 och återvände till det politiska livet först i september 1654, tre månader efter Karl X Gustavs tronbestigning.⁷

Orsakerna till att Kristina i slutet av år 1653 planerade att utfärda en kansliordning ger Rosenhane inte något besked om. Källmaterialet i övrigt meddelar inte heller några uppgifter, som klart avslöjar skälen till detta beslut. Bakgrunden därtill torde emellertid ha varit, att drottningen sedan ganska lång tid tillbaka varit missnöjd med kansliet och dess arbetssätt. Denna Kristinas inställning var uppenbar i början på 1650-talet. Genom en instruktion för kanslisekreterarna sökte drottningen år 1651 organisera arbetet i kansliet. Trots detta synes hon inte ha varit fullt tillfredsställd med sitt kansli under den följande tiden.⁸

⁶ Den nämnda teorien framförd av A. B. CARLSSON (a.a., s. 54). Carlsson ger inga skäl för sin mening. Troligen grundar han den på att det av honom kända exemplaret av projektet, nämligen avskriften i RA, legat bland De la Gardies papper. Som Munthe påpekat (a.a., s. 92), torde avskriftens förekomst i denna samling ha samband med att förslaget använts som underlag för den kansliordning som utfärdades år 1661, då De la Gardie var rikskansler. En klar antydning om varifrån denne erhållit 1654 års förslag har han själv gett i en förklaring den 4/3 1661 i rådet (se Sven Francs protokoll i Riksrådets protokoll, ser. A, vol. 35 b, RA). De la Gardie omtalade då, att han tillsammans med Schering Rosenhane efter förebild av tidigare instruktioner författat en provisorisk kansliordning, som han ville att rådet skulle diskutera. Sannolikt har han under samarbetet med Rosenhane av denne fått låna konceptet till 1654 års förslag och i detta sammanhang låtit sin sekreterare skriva av det.

⁷ Se därom P. SONDÉN, Magnus Gabriel De la Gardie vid tronskiftet 1654, HT 1908. – A. B. Carlsson har i samband med sin förmodan att De la Gardie skrivit förslaget till kansliordning 1654 framfört hypotesen att det uppgjorts på order av Karl Gustav. Inte heller detta antagande är troligt. Mot det talar redan, att förslaget i samtliga avskrifter skrivits i Kristinas namn. Enligt rubriken på den av Hasselgren gjorda avskriften skulle utkastet ha tillkommit på »Hans Kungl. Mts befallning». Det exemplar i UUB som har rubrik anger att förslaget konciprats efter »H. K. Majts befallning». Uppgiften i den Hasselgrenska avskriften är säkerligen felaktig. Rosenhanes förklaring att Kristina gett order om författande av instruktionen är ur alla synpunkter den trovärdigaste.

⁸ N. FORSSELL, Kungl. Maj:ts kanslis historia, I, s. 58 f.

En betydelsefull uppgift, som kansliet inte lyckades fullgöra klanderfritt, var utfärdandet av donations- och förläningsbrev. År 1652 stadgade Kristina, att kammarkollegiet skulle överta detta åliggande. Denna förordning kom dock aldrig att verkställas, möjligen, som en forskare antagit, på grund av Axel Oxenstiernas mellankomst.⁹ Kansliet behöll rätten att expediera donations- och förläningsbrev. Det är välkänt, att det på detta område rådde mycket oordnade förhållanden under Kristinas sista regeringstid.¹⁰ Kristina kan inte ha varit okunnig om de nackdelar detta förde med sig. Det är inte osannolikt, att hon däri funnit en anledning att utfärda en kansliordning utan att därmed ha någon tanke på att i princip inskränka donerandet.

Drottningen torde emellertid själv inte ha bidragit minst till att det blev störningar i kansliets arbete. Särskilt under sin senare regeringstid gynnade hon de underordnade i kansliet på rikskanslerns bekostnad. Sekreterarna förbigick ofta kanslern och föredrog ärendena direkt hos Kristina.¹¹ Med en viss rätt har man karakteriserat denna period med ordet sekreterarregeramente.¹² Eftersom rikskanslern inte gavs tillfälle att ta ställning till alla ärenden, har sekreterarnas verksamhet inte kunnat kontrolleras och samordnas i den utsträckning som varit behövlig. Situationen förbättrades knappast av att den kontrollerande myndigheten till en del överflyttades på hovkanslern Nils Tunzel. I dennes fullmakt år 1651 angavs, att han skulle granska alla brev, innan de underskrevs och förseglades, och påpeka för drottningen vad som kunde vara till kronans nackdel.¹³ Man har därigenom vid slutet av Kristinas regering haft två ämbetsmän i kansliet, som kunnat göra anspråk på att närmast drottningen

⁹ FORSSELL, a.a., s. 70 f. Jfr även A. B. CARLSSON, a.a., s. 54 f., N. EDÉN, Kammarkollegiets historia, s. 99.

¹⁰ S. CLASON, Till reduktionens förhistoria, s. 83 ff., FORSSELL, a.a., s. 69 f., 72, EDÉN, a.a., s. 91 ff.

¹¹ A. B. CARLSSON, a.a., s. 47, FORSSELL, a.a., s. 56 f., EDÉN, a.a., s. 98.

¹² Jfr CLASON, a.a., s. 170 not 1, F. LAGERROTH, Frihetstidens författning, s. 171.

¹³ FORSSELL, a.a., s. 59.

övervaka sekreterarna. Detta förhållande minskade givetvis inte behovet av en genomtänkt kansliorganisation, allrahelst som relationerna mellan Axel Oxenstierna och hovkanslern åtminstone tidvis har varit spända.¹⁴

Man kan finna det förvånande att Kristina först i december 1653, strax innan hon lät meddela Karl Gustav sitt beslut att abdikera under våren, gav befallning om författandet av en kansliordning.¹⁵ Sannolikt har detta berott på att drottningen inte förrän Schering Rosenhane återkommit från Tyskland haft tillgång till någon person som hon velat anförtro detta uppdrag. Kristina har uppenbarligen inte velat anlita rikskanslern. Det är i viss mån symptomatiskt för drottningens relationer till Axel Oxenstierna vid denna tid. Rikskanslerns ställning var, som delvis antytts i det föregående, nu långt ifrån så stark som den varit i början av Kristinas regering. Drottningen hade numera bestämda anspråk på att själv leda den politiska utvecklingen. Hon hade lärt sig att driva en egen politik, som ofta gick mot rikskanslerns önskemål. Kanslern måste visserligen fortfarande betraktas som hennes främste rådgivare med särskilt stort inflytande beträffande utrikespolitiken.¹⁶ Detta uteslöt emellertid inte, att Kristina ofta spelade ut andra rådgivare gentemot Axel Oxenstierna, såsom Johan Adler Salvius, Magnus Gabriel De la Gardie och de redan nämnda tjänstemännen i kansliet.¹⁷ Utan tvivel måste det också betraktas som ett slag mot rikskanslern att drottningen befallde Rosenhane att sätta upp kansliordningen.

---

¹⁴ Ibidem, s. 43, S. LUNDGREN, Johan Adler Salvius, s. 277, 288 f., 294.

¹⁵ Kristina förberedde under hösten 1653 sin abdikation och sände i slutet av december översten och kammarherren Kristoffer Karl v. Schlippenbach till Karl Gustav, som då befann sig på Borgholm, med budet att hon definitivt bestämt sig för att abdikera. Se härom S. I. OLOFSSON, Drottning Christinas tronavsägelse och trosförändring, s. 183 ff.

¹⁶ OLOFSSON, a.a., s. 125 ff., 184, och dens., Efter Westfaliska freden, s. 3 f. och vidare passim.

¹⁷ Jfr LUNDGREN, a.a., s. 298 ff., 307 ff., OLOFSSON, Drottning Christinas tronavsägelse och trosförändring, s. 54 ff., 89 f., 99 f., 168 ff.

Det framgår särskilt tydligt, om man i sammanhanget observerar Kristinas utnyttjande av Rosenhane som sin förtroendeman vid riksdagen.¹⁸ Också dessa förhållanden utgör en viktig bakgrund till 1654 års förslag till kansliordning.

Det instruktionsförslag som här tagits upp till diskussion har sitt största intresse i de bestämmelser som rör kansliets och rikskanslerns befogenheter.¹⁹ Dessa stadganden börjar med § 2, där det anges vilka ärenden som skulle lyda under kansliet. Härvid följs nära den motsvarande paragrafen i 1626 års kansliordning.²⁰ Till de elva punkter som ingår där fogas emellertid i 1654 års förslag en tolfte, som inte har någon motsvarighet i vare sig 1626 års kansliordning eller någon annan tidigare förordning som berör kansliet. I denna punkt anförs till sist att vårda »allt vad som våre och kronones regalier, höghet och rättigheter angår, och vad som därutav dependerar och härflyter».

Stadgandet är uppseendeväckande. Kansliet hade visserligen under Axel Oxenstiernas ledning förvärvat sig en särställning bland kollegierna. Den viktigaste orsaken till detta var, att kansliet lyckats att praktiskt taget vinna monopol på expedieringen av de kungliga breven. Härigenom hade det stora möjligheter att påverka den kungliga politiken, även i fråga om ärenden som tillhörde de andra kollegierna. Dessas strävanden att erhålla

¹⁸ Se härom C. HJ. GUSTAFSSON, Bidrag till historien om drottning Kristinas afsägelse och riksdagen 1654, s. 77, 85 f., 88 f., A. STILLE, Schering Rosenhane som diplomat och ämbetsman, s. 105 f., FORSELL, a.a., s. 64, OLOFSSON, a.a., s. 203, 205. Till de där anförda uppgifterna kan läggas att Rosenhane skrev propositionen till 1654 års riksdag (se nedan, s. 124) samt att han medverkat i konceptet till Kristinas abdikationsakt (i Riksdagsacta 1654, RA).

¹⁹ De skiljaktigheter i formuleringarna som finns mellan de bevarade avskrifterna av förslaget är betydelselösa för innehållet, varför de här inte kommer att beröras.

²⁰ Jfr 1626 års kansliordning hos C. G. STYFFE, Samling af instructioner rörande den civila förvaltningen, s. 308 f. Referat hos FORSELL, a.a., s. 27. 1654 års förslag ansluter f.ö. i många avseenden till 1626 års instruktion.

föredragningsrätt hade dock under Kristinas tid vunnit en viss framgång.²¹ Kansliet erhöll emellertid trots sin starka ställning aldrig någon erkänd rätt att tränga in på de andra kollegiernas verksamhetsområden. Enligt de i 1634 års regeringsform införda stadgandena skulle kollegierna vara likställda med varandra.²² Denna princip rubbades inte heller i senare förvaltningsstadgor. Förslaget till kansliordning av år 1654 tycks här vilja införa något nytt. Den ovan citerade bestämmelsen är så formulerad att kansliet genom att åberopa den skulle kunna ingripa på de mest skilda områden. Det skulle kunna dra till sig ärenden från övriga kollegier under förevändning att de rörde kronans höghet och rättigheter, något som förmodligen alla viktigare förvaltningsärenden kunde påstås göra. Här gavs en möjlighet för kansliet att erhålla myndighet över de andra kollegierna.

I förslaget till kansliordning finns det också andra klausuler som avsåg att skjuta fram kansliets positioner på bekostnad av de övriga kollegierna. Exempel på detta ger § 9, som särskilt vände sig mot kammaren i dess egenskap av kontrollerande myndighet beträffande de från kronan abalienerade räntorna.

Den nämnda paragrafen anger vilka uppgifter som skulle åligga en av undersekreterarna, den s.k. länsekreteraren. Någon sådan befattningshavare hade det inte funnits förut i kansliet. Denne skulle föra en rulla över alla gods som donerats i Sverige och underlydande provinser med upplysningar om när, till vem och på vilka villkor de givits bort. Vidare skulle han känna till hur stor rusttjänst som utgjordes av godsen, hur den hölls och vilka övriga rättigheter som borde tillfalla kronan. Han skulle meddela kanslikollegiet, när någon godsinnehavare dog utan att efterlämna manliga bröstarvingar eller, då sådana

---

²¹ För kansliets förhållande till övriga kollegier hänvisas till A. B. CARLSSON, a.a., s. 30 f., 36 ff., 40 ff., HJ. HARALDS, Kansliet – anima regni, StvT 1928, s. 251 ff., 304 ff.

²² N. EDÉN, Den svenska centralregeringens utveckling till kollegial organisation, s. 336, A. B. CARLSSON, a.a., s. 22, HARALDS, a.a., s. 301 ff.

fanns, när dessa försummade att i rätt tid ansöka om konfirmation eller när godsens »genom något annat brott» förlorades. Kollegiet skulle sedan föredra detta för KMt och godsens vederkännas kronan, »till dess vi dem någon annan igen förläna».

Vid tronskifte skulle denne sekreterare ställa konfirmationerna av godsens i KMts namn och utfärda dem, sedan de översetts i kansliet och underskrivits av regenten. Av läntagaren skulle han ta upp kansliets taxa. Som regel skulle han också utfärda brev på de nya län regenten önskade ge bort. Om någon annan sekreterare gjorde detta på särskild kunglig befallning, skulle han meddela det till länssekreteraren så att denne kunde anteckna det i länrullan.

Bakgrunden till dessa stadganden – oordningen beträffande utfärdandet av donations- och förläningsbrev – har redan berörts.²³ I förslaget har man velat råda bot för detta slags missförhållanden genom att införa en kontinuerlig uppsikt över donationsväsendet. Länrullan skulle ge den överblick över de donerade godsens och räntorna som man förut i alltför hög grad saknat. Den enda kontroll man i detta avseende tidigare förfogat över var den avkortningsredovisning som länsbokhållarna gjorde inför kammaren, och denna var svåröverskådlig och i många avseenden synnerligen bristfällig. Just vid den tid då förslaget till kansliordning avfattades, var man emellertid i kammaren livligt sysselsatt med att upprätta donationsöversikter, som förefaller ha ganska mycket gemensamt med den länrulla som var påtänkt i kansliet.²⁴ Sannolikt har uppslaget till denna rulla hämtats från kammarens arbeten.

Enligt instruktionsförslaget skulle kansliet, inte kammaren, sköta om denna kontroll av donationsväsendet. Man slår också fast i detta förslag, att donationsbrev skulle utfärdas i kansliet. Kammaren hade, som förut anförts, sökt uppnå, att dessa brev skulle utgå genom kammaren men på längre sikt misslyc-

²³ Se ovan, s. 102.

²⁴ Se om kammarens donationsöversikter CLASON, a.a., bil., s. 41 ff.

kats.²⁵ Givetvis skulle kammarens inflytande över donationspolitiken minskas ännu mer till förmån för kansliet, ifall projektet till kansliordning kodifierades av kungamakten. Det är uppenbart, att förslagets bestämmelser om länsekreteraren riktade en udd mot kammaren.²⁶

Länsekreteraren skulle emellertid även ha andra uppgifter än de nämnda. Han skulle därutöver bedriva ett slags underrättelseverksamhet för kansliets räkning. Det förklaras i förslaget, att kanslern och kansliråden måste vara informerade om rikets tillstånd för att så mycket bättre kunna förrätta sina åligganden. Därför behövde de upplysningar, t.ex. om militien, dess storlek och tillgång på vapen och ammunition, likaså om flottan, om rikets drätsel, uppbörd och utgift, med mera sådant. Dessa underrättelser skulle länsekreteraren inhämta och ha vid handen, när de efterfrågades, »dock så caute och försiktigen därmed umgås, att han därmed icke förargar och choquerar de andre höge collegier».

Den eller de som författat dessa stadganden har uppenbarligen insett, att de andra kollegierna med missnöje skulle iaktta, att kansliet genom en av sina underordnade befattningshavare

²⁵ Jfr ovan, s. 102.

²⁶ Ännu en synpunkt på dessa stadganden kan här framhållas, nämligen den att de ger prov på en positiv inställning till donationsväsendet. Det förklaras, att donationer kunde återgå till kronan endast genom att manliga bröstarvingar saknades eller genom att innehavarna gjorde sig skyldiga till brott mot lag eller gälände föreskrifter om konfirmation. Dessutom utgår förslaget ifrån att till kronan hemfallna gods åter skulle doneras till enskilda. Anmärkningsvärt är även, att däri tas för givet, att donatorierna vid tronskifte skulle erhålla konfirmation på sina gods, om de ansökte därom i rätt tid. Dessa tankegångar är uppenbart motsatta de reduktionskrav som under Karl X Gustavs ledning kom att realiseras vid 1655 års riksdag. I förslaget menas tydligen, att donationsinnehavarna hade rätt till sina gods och att donationerna inte skulle minska i antal utan donerandet fortsätta. Samtidigt har man insett nödvändigheten av att donationsväsendet ordnades upp och kontrollerades. Förslaget att reglera detta kan med ett visst fog betraktas som ett motbud till den reduktion som befarades inför Karl Gustavs trontillräde (jfr F. F. CARLSON, Sveriges historia under konungarne af pfalziska huset, I, s. 23 not 1, GUSTAFSSON, a.a., s. 49 not 2).

sökte förskaffa sig information om frågor som låg inom deras ämbetsområden. Otivelaktigt vände sig också den refererade punkten mot principen om kollegiernas likställdhet. Visserligen anges det endast vara fråga om att vinna upplysningar som kunde behövas för kansliets arbete. I verkligheten måste det underliggande syftet ha varit, att kansliet på denna väg skulle kunna övervaka de andra kollegierna.

En ökning av kansliets inflytande efter de linjer förslaget till kansliordning drar upp skulle givetvis medföra, att kansliets ledare skulle erhålla en starkare maktställning. Detta bekräftas också av förslagets stadganden angående rikskanslerns befogenheter. Samtidigt kan iakttas, att dessa bestämmelser innehåller nya moment som var avsedda att bidra till att öka kanslerns inflytande inom och utom kansliet.

I förslagets tredje paragraf, där rikskanslerns ämbetsuppgifter behandlas, kan flera intressanta förändringar konstateras jämfört med tidigare förordningar. En sådan är, att kanslern inte enbart, som 1626 års kansliordning anger, »så vitt möjligt» skall överse brev och handlingar som skall utgå genom kansliet och presenteras KMt.²⁷ Det bestäms, att han även skall underteckna dem.²⁸ 1634 års regeringsform stadgade, att kanslern skulle överse och underteckna alla publika akter, medan de skrivelser som inte kunde karakteriseras som sådana skulle granskas och underskrivas av hovkanslern eller den sekreterare som lämnade fram dem till regenten.²⁹ Det kom emellertid att bli så, att breven genomgående kontrasignerades av den sekreterare som satte

---

²⁷ Jfr STYFFE, Samling af instructioner rörande den civila förvaltningen, s. 307.

²⁸ Den följande punkten innehåller en precisering så till vida som den anger, att breven innan de förseglas skall överses och undertecknas av kanslern eller något kansliråd. Rikskanslern skall alltså i detta fall kunna ersättas, vilket givetvis var nödvändigt, eftersom han av olika orsaker kunde vara frånvarande från kansliet.

²⁹ E. HILDEBRAND, Sveriges regeringsformer 1634–1809 samt konungaförsäkningar 1611–1800, s. 13.

upp dem.³⁰ Under Kristinas senare regeringstid skaffade sekreterarna sig ett avsevärt inflytande genom att föredra ärendena direkt inför drottningen.³¹ I instruktionen år 1651 för kanslisekreterarna nämns ingenting om i vilka avseenden dessa skulle vara beroende av rikskanslern.³² Det är tydligt, att 1654 års förslag syftade till att förhindra de berörda tendenserna till sekreterarvälde.³³ Kanslerns kontroll över sina underlydande och möjligheter att utöva en omedelbar påverkan på regenten skulle härigenom ökas.³⁴

Enligt samma paragraf skulle vidare kanslern, när regenten var frånvarande eller inte i egen person ville utförligare framlägga sina förslag inför rådet, föra ordet och proponera det som uppdragits honom. En viss motsvarighet har denna bestämmelse i regeringsformen.³⁵ Projektet går dock betydligt längre än denna författning, då det uttryckligen beskriver kanslern som kungamaktens talesman.

Rikskanslern skulle sköta om kommunikationen mellan re-

---

³⁰ Förhållandet framgår av de kungliga breven från Kristinas tid i original och i avskrifterna i riksregistraturet (RA). Enligt 1651 års ordning för kanslisekreterarna skulle t.o.m. inga brev få framföras till regenten för undertecknande utan att sekreteraren eller referendarien satt sitt namn därpå (STYFFE, Samling af instruktioner rörande den civila förvaltningen, s. 325, FORSSELL, a.a., s. 58).

³¹ Se ovan, s. 102.

³² STYFFE, Samling af instruktioner rörande den civila förvaltningen, s. 320 ff.

³³ Det vände sig här också mot hovkanslern Tungel, som enligt sin tidigare anförda fullmakt hade rätt att granska alla brev, innan de underskrevs.

³⁴ I § 5, där sekreterarnas verksamhet behandlas, betonas att deras kommunikation med regenten skall gå genom rikskanslern. Sekreterarna skall meddela kanslern alla ärenden som kommer före. Denne skall antingen anmäla dessa hos regenten eller, i saker av mindre vikt, proponera dem i kanslikollegiet. I samma paragraf anges även, att sekreterarna skall visa alla koncept för kanslern, innan dessa presenteras regenten.

³⁵ § 12 i regeringsformen, HILDEBRAND, Sveriges regeringsformer, s. 12. Där anges att alla rådsmöten skall anställas av kanslern och hållas i kansliets kammar och att rådslagen skall protokolleras genom kansliets försorg. I 1626 års kansliordning står endast att rådslag hör till kansliets verksamhetsområde. 1651 års instruktion nämner att sekreteraren Wallenstedt skall protokollera rådslagen (STYFFE, Samling af instruktioner rörande den civila förvaltningen, s. 309 och 324).

gent och råd även den motsatta vägen. Enligt förslaget till kansliordning skulle nämligen de ärenden som riksrådet ville lägga fram för regenten föredragas av kanslern. Även detta stadgande är nytt. Visserligen kan man säga, att det redan tidigare förhållit sig så att Axel Oxenstierna i allmänhet fört rådets talan. Förut kunde man emellertid hävda, att detta snarast berott på kanslerns personlighet och inte på att ämbetet gav honom denna ställning. Nu skulle tydligen denna praxis kodifieras. Det skulle slås fast, att det tillhörde kanslern i kraft av hans ämbete att vara rådets talesman hos regenten liksom också regentens talesman hos rådet.

Även i förhållande till ständerna framställs rikskanslern i förslaget som regentens förtroendeman. Bestämmelsen att riksdagshandlingarna skulle upprättas i kansliet utgjorde dock ingen nyhet.³⁶ Däremot hade det tidigare inte stadgats, att det var kanslern som skulle vara ansvarig för upprättandet av propositionen och riksdagsbeslutet. I projektet framhävs dessutom till skillnad från föregående instruktioner, att kanslern skulle föra ordet inför ständerna och »disponera» dem till det som blev dem föreslaget.

Utan tvivel vänder sig förslaget här mot Kristinas metoder. Drottningen hade upprepade gånger föredragit andra personer än rikskanslern som sina talesmän vid riksdagarna. Helst hade hon valt dem inom kansliet. Som exempel kan nämnas riks- och kanslirådet Bengt Skytte, hovkanslern Salvius samt Schering Rosenhane.³⁷ I projektet har man inte nöjt sig med att ange, att riksdagsärendena skulle handhas i kansliet. Här har det gällt att hävda rikskanslerns företrädesställning också på denna punkt.

Stadgandena om kanslerns ämbetsuppgifter sammanfattas i en punkt av följande lydelse: »Och såsom vi förtro vår riks-

³⁶ Jfr de i föregående not anförda källställena.

³⁷ FORSELL, a. a., s. 64, samt ovan, s. 103 f.

kansler våra regalia och jura majestatis i händer, att han dem i alla måtto handhaver, skyddar och försvarar, och alltså över vår och riksens välfärd och säkerhet arbetar och vigilerar, så vele vi ock däremot unna och efterlåta honom fritt tillträde till oss, och med nåder upptaga, då han på riksens råds och ständernes vägnar, och om deras rätt och rättighet, eller vad annat som oss och riket märkeligen angår, i underdånighet haver att råda och påminna.»

Till det anmärkningsvärda i denna bestämmelse hör, att rikskanslern här proklameras som medlare mellan kungamakten och folket. Den gamla mediator- eller efortanken appliceras på kanslersämbetet.³⁸ På 1600-talet var en vanlig uppfattning, att denna roll tillhörde rådet. Denna mening finner man t.ex. i 1634 års regeringsform. Enligt denna skall rådet styrka regenten till rikets rätt och allmogen till trohet och villighet. Rådet skall också vårda sig om konungens och rikets rätt, höghet, gagn och välstånd.³⁹

Den uppgift som i det citerade stadgandet tilldelas kanslern är i princip densamma som i regeringsformen anvisas rådet. Bestämmelsen innebär, att rådet skjuts undan till förmån för kanslern. Inte nog därmed. Kanslern ställs också över rådet, eftersom han inför kungamakten skall påminna om dess rätt, liksom han inför rådet enligt ett annat ovan anført stadgande skall föra kungamaktens talan.

Framför allt är att observera, hur nära man i denna punkt ville binda regenten och rikskanslern vid varandra. Genom att vår-

---

³⁸ Jag har fil. lic. Nils Runeby att tacka för påpekande av efortankens förekomst i detta stadgande.

³⁹ HILDEBRAND, Sveriges regeringsformer, s. 7. Axel Oxenstierna har även i ett uppmärksammat yttrande karakteriserat riksråden som »mediatores inter regem et subditos» med uppgift att tala såväl för regentens som för folkets rätt, »jus regium» – »jus regni» (SRP 6, s. 582; se även E. HJÄRNE, Från vasatiden till frihetstiden, s. 57, 214 f., 217 f.). – Det ovan refererade stadgandet i regeringsformen återgår på landslagens rådsed (EDÉN, a.a., s. 322). Se angående efortanken i denna senast S. U. PALME, Riksföreståndarvalet 1512, s. 228 ff.

den av regalier och jura majestatis lämnades i kanslerns händer, skulle denne knytas närmare till kungamakten än någon annan ämbetsman i riket. I förslaget anges visserligen inte att det var avsett att rubba den vedertagna rangordningen, som gav rikskanslern endast den fjärde platsen bland riksämbetsmännen.⁴⁰ Det är emellertid uppenbart att förslaget vill fastställa, att kanslern i realiteten skulle vara rikets förste ämbetsman.

I förslaget till kansliordning ges ett klart uttryck åt vissa önskemål inom kansliet vid tiden för tronskiftet år 1654. Med denna instruktion avsågs att förskaffa kansliet och framför allt dess ledare, rikskanslern, ett stort inflytande i rikspolitiken. Enligt projektet skulle kansliet bli i stånd att genom en av sina sekreterare kontrollera de andra kollegiernas verksamhet. Genom denne, länsekreteraren, skulle också donationsväsendet kunna övervakas med undanskjutande av kammaren. Rikskanslerns ställning skulle stärkas i förhållande såväl till regenten som till kansliets övriga tjänstemän genom regeln, att han skulle granska och underteckna alla kungliga skrivelser. Vidare skulle kanslern enligt ett viktigt stadgande inför rikets råd och ständer företräda kungamakten och inför regenten hävda rådets och ständernas intressen. Den strävan som kännetecknar förslaget att rikskanslern och kansliet skall tillerkännas en speciell förtroendeställning hos kungamakten är särskilt utpräglad i de två punkter som förklarar, att denne riksämbetsman med sitt kollegium skall vårda kungamaktens regalier och rättigheter.

---

⁴⁰ I 1634 års regeringsform nämns kanslern efter drotsen, marsken och amiralen och kansliet som det fjärde kollegiet (HILDEBRAND, Sveriges regeringsformer, s. 7 f. och 12). Denna rangordning iakttar också 1654 års konungaförsäkran (ibidem, s. 211). I förslaget till kansliordning förklaras att kansliet skall anses som ett rikskollegium med samma rang bland kollegierna som kanslern har bland de fem riksämbetsmännen. Det utsågs inte, vilket rum kanslern och kansliet skall inta i rangordningen. Förslaget kan alltså sägas hålla möjligheten öppen för kanslern och hans kollegium att avancera.

Tendensen i förslaget ger ett särskilt intresse åt frågan vem som står för huvudtankarna i det. Schering Rosenhanes uppgift att han författat denna instruktion stämmer väl överens med dess ambitioner för kansliets räkning. Som kanslitjänsteman kan han antagas ha haft intresse av att kansliets ställning förstärktes. Däremot förefaller det egendomligt, att han av egen drift skulle ha tryckt så starkt på rikskanslerns rättigheter. Man kunde visserligen tänka sig, att Rosenhane hoppats på att få efterträda Axel Oxenstierna. Antagandet är dock inte tillräckligt som förklaringsgrund i detta sammanhang. De politiska konjunkturen inför Karl Gustavs tronbestigning gav knappast Rosenhane grundad anledning att förmoda, att han hade några mera omedelbara utsikter att bli kansler, även om ämbetet inom en närmare framtid skulle bli vakant. Det bör observeras, att det när instruktionsförslaget våren 1654 utarbetades har varit uppenbart, att Karl Gustav skulle efterträda Kristina under den riksdag som var kallad att sammanträda i maj. Rosenhane kan inte sägas ha tillhört kretsen kring Karl Gustav under dennes tid som tronföljare. Han har visserligen under sina uppdrag utomlands vanligen korresponderat med Karl Gustav. Hans brev har dock inte förtroligare karaktär än de rapporter som de flesta svenska sändebud i utlandet skrev till tronföljaren för att orientera om sin verksamhet. Man kan inte heller konstatera någon intensifiering av Rosenhanes förbindelser med Karl Gustav inför dennes trontillträde.⁴¹ Enbart förhoppningar om nya karriärmöjligheter i och med tronskiftet torde inte ha föranlett Rosenhane att i förslaget till kansliordning stärka kanslersämbetets ställning.⁴²

⁴¹ Schering Rosenhanes brev till Karl Gustav före tronskiftet 1654 i Stegeborgssamlingen, Karl Gustavs arkiv, RA.

⁴² I en relation om abdikations- och kröningsakten 1655, som skrivits strax efteråt av en professor i Uppsala, enligt en vanlig uppgift J. E. Terserus, anges att det gick ett rykte, att Schering Rosenhane skulle ha beordrats att biträda Axel Oxenstierna i kanslersämbetet och att han var utsedd att efterträda denne (S. S. LOENBOM, Historiska märkvärdigheter, I, s. 10). Ryktet har sannolikt ingen

Det finns en annan förklaring till den senast påtalade tendensen i det diskuterade förslaget. Rosenhane kan, när han skrev det, ha stått under Axel Oxenstiernas inflytande. Det kan tänkas att det främst är rikskanslerns åsikter som har präglat detta utkast, inte Rosenhanes. En rad omständigheter talar för denna hypotes.

Redan de tidigare anförda meddelandena av Rosenhane pekar åt detta håll. Som nämnt anger han i självbiografien, att han förtroligt rådgjorde med Axel Oxenstierna beträffande utformningen av instruktionsförslaget.⁴³ Frånsett hurudana relationerna i övrigt varit mellan Rosenhane och rikskanslern, är det också ganska självklart, att Rosenhane varit tvungen att diskutera kansliordningen med kanslern, ifall han hoppats på att i fortsättningen någorlunda friktionsfritt kunna samarbeta med denne i kansliet. Kanslern kunde givetvis inte med tillfredsställelse se, att ett av kansliråden under honom gjorde upp en instruktion för kansliet, utan att han fick inblick i arbetet och inflytande över instruktionens innehåll.⁴⁴

---

annan grund än den att Rosenhane spelade en framträdande roll vid riksdagen som Kristinas förtroendeman. Något stöd av annan källa har detta påstående inte.

⁴³ Jfr ovan, s. 100.

⁴⁴ Det kan inte säkert anges hur de personliga förbindelserna mellan Rosenhane och rikskanslern varit vid denna tid. S. I. Olofsson har påpekat att Rosenhane i början av 1650-talet tillhört Axel Oxenstiernas falang i rådet (Efter Westfaliska freden, s. 10). Förhållandet till rikskanslern har emellertid utvecklats till det sämre. Rosenhane uppger i sin självbiografi att han från 1650-talets början har motarbetats av Axel Oxenstierna, bland annat på grund av att han i så hög grad gick drottningens ärenden i kansliet (GJÖRWELL, Nya svenska biblioteket, II, s. 610, 612, 614 f., jfr STILLE, a.a., s. 106, och OLOFSSON, Drottning Christinas tronavsägelse och trosförändring, not 15 till s. 57). Självbiografiens uppgifter om när denna motsättning börjat är emellertid inte helt pålitliga. De brev Rosenhane skrivit till kanslerns son och medhjälpare Erik Oxenstierna är mycket förtroliga under 1650-talet fram till och med ett brev den 21/4 1654, där han diskuterar utrikespolitiken och bl.a. kritiserar det utan kanslerns hörande igångsatta kriget mot Bremen. De återstående två breven från Rosenhane (av den 2/10 1654 och 17/4 1655, liksom de föregående i Erik Oxenstiernas samling i RA) är formellt hållna

Det är också möjligt att påvisa, att kansliorganisationen i det uppgjorda förslaget överensstämmer med den organisation riks-kanslern synes ha tänkt sig vid den tid projektet tillkom. Detta framgår av ett egenhändigt koncept av kanslern angående kanslipersonalen, vilket troligen är skrivet år 1654.⁴⁵ De ämbetsmän som räknas upp i detta utkast är nästan exakt desamma som de tjänstemän som upptas i förslaget till kansliordning.⁴⁶ I detta förhållande ligger ingenting anmärkningsvärt vad gäller de ämbetsmän som vid denna tid tillhörde kansliet. Av större intresse är, att samma förändringar i kansliorganisationen föreslås i de bägge handlingarna. Ingen av dessa tar med hovkanslersämbetet, trots att detta fortfarande innehades med kunglig fullmakt av Nils Tungel. Såväl instruktionsförslaget som kanslerns utkast upptar två hovråd, fem undersekreterare och sex kanslijunkrar, vilket allt betydde utökningar av kanslipersonalen.⁴⁷ Dessa över-

---

och i motsats till de tidigare inte egenhändiga. Att döma av brevmaterialet skulle ingen allvarligare motsättning mellan Rosenhane och Oxenstiernorna ha uppstått före slutet av april 1654. När kansliordningen utarbetades, torde relationerna alltså ha varit vänskapliga.

⁴⁵ Konceptet ligger i Oxenstiernska samlingen, Axel Oxenstiernas egenhändiga anteckningar rörande statsregleringen och förvaltningen, RA. Det saknar överskrift. I utkastet upptas följande tjänstemän: rikskansler, 4 kansliråd, 3 statssekreterare, 2 hovråd, 1 tysk sekreterare, 2 revisionssekreterare, 6 kanslijunkrar, 5 svenska undersekreterare. Vid de flesta ämbetena står innehavarnas namn anförda. Bland kansliråden märks utom Schering Rosenhane Johan Gyllenstierna, som utnämndes till denna post den 28/2 1654 (Riksregistraturet, RA), och Erik Oxenstierna, som officiellt inte togs in i kansliet förrän omkring den 20/8 1654, några dagar före faderns död (E. FRIES, Erik Oxenstierna, s. 161). Dessa data ger anledning att tidfästa konceptet till våren eller sommaren 1654.

⁴⁶ Förslaget till kansliordning skiljer sig på en punkt från kanslerns koncept, nämligen beträffande revisionssekreterarna. Det upptar blott en sådan mot de två i det oxenstiernska utkastet. I förslaget ingår emellertid en referendarie utöver de i kanslerns koncept nämnda sekreterarna. Denne motsvarar möjligen den andre revisionssekreteraren.

⁴⁷ På kanslistaten stod mellan åren 1649 och 1655 inga hovråd uppförda (FORSSELL, a.a., s. 49). I 1651 års instruktion för kanslisekreterarna står endast två svenska undersekreterare upptagna (STYFFE, Samling af instructioner rörande den civila förvaltningen, s. 324). Bland ämbetsmännen på 1654 års kanslistat ingår

ensstämmelser är viktiga och tyder på, att det är Axel Oxenstierna som i sista hand står bakom förslaget till kansliordning.

Man kan gå ett steg längre. Det får nämligen anses ganska sannolikt, att rikskanslerns koncept tillkommit under arbetet på instruktionsförslaget. Eftersom Oxenstiernas utkast upptar ämbeten som inte fanns i kansliet då det uppgjordes och därtill utesluter hovkanslern, kan det knappast, som man eljest hade varit benägen att anta, utgöra ett förslag över kanslistaten. Kanslern, som i övrigt i utkastet namngett kanslitjänsternas innehavare, har inte heller satt ut namnen på de två hovråden, det fjärde kanslirådet och tre av kanslijunkrarna.⁴⁸ Axel Oxenstierna har av allt att döma när han skrev konceptet varit sysselsatt med att planera en reorganisation av kansliet, en verksamhet som man torde kunna sätta i samband med uppgörandet av den nya kansliordningen.

Inte endast den yttre organisationen i förslaget till kansliordning kan med starka skäl föras tillbaka på rikskanslern. Så är även fallet med grundtankarna och tendensen. Det är påfallande hur nära de krav på en förrangsställning för kansliet som

hovkanslern samt tre statssekreterare och sex andra sekreterare, däremot som framgått inga hovråd. Av de sex sekreterarna är en tysk sekreterare och två revisionssekreterare. Här återstår alltså tre svenska undersekreterare. Staten i Kansliets handlingar och räkenskaper, Stater 1595–1669, RA. Vad kanslijunkrarna beträffar, hade det långt tidigare än 1654 varit på tal, att unga adelsmän skulle få auskultera i kansliet för att bli insatta i dess arbetsformer. Detta hade dock endast i ringa utsträckning förverkligats (FORSSELL, a.a., s. 42). Först i 1654 års förslag möter ett försök att i en förordning för kansliet fastslå regeln, att sådana auskultanter skulle ingå där.

⁴⁸ Utom de i kanslerns koncept nämnda kansliråden fanns vid denna tid ytterligare ett, nämligen Bengt Skytte. Denne hade efter en tid av politiskt inflytande förlorat Kristinas förtroende, avvisats från kansliet och hösten 1652 t.o.m. ställts inför en politisk rättegång, i vilken han dock frikändes från anklagelsen att ha stämplat mot drottningen. Rikskanslern och Skytte var politiska motståndare, vilket framgår särskilt tydligt under rättegången mot Skytte. Axel Oxenstierna har uppenbarligen inte önskat, att Skytte skulle användas i sin kanslirådsbefattning. Enligt FORSELL (a.a., s. 55) har Skytte dock tjänstgjort i kansliet under år 1653. Jfr om Skytte V. SÖDERBERG, *Historieskrifvaren Arnold Johan Messenius*, s. 55 ff., och OLOFSSON, a.a., s. 129 f.

framförs i detta förslag överensstämmer med tidigare drag i Axel Oxenstiernas politik.⁴⁹ Delvis är det fråga om en kodifiering av den praxis kanslern genomfört i kraft av sin personlighet. Samtidigt kan vissa bestämmelser i förslaget tolkas som uttryck för en reaktion från rikskanslerns sida mot drottning Kristinas benägenhet att minska hans vanda inflytande över rikets politik liksom också hans kontroll över kansliet. Till dessa stadganden hör de punkter som vänder sig mot sekreterarnas inflytande hos kungamakten och mot regentens utnyttjande av andra än rikskanslern vid underhandlingar med ständerna. Även utelämnandet av hovkanslern torde här, liksom i Axel Oxenstiernas ovan anförda egenhändiga koncept, böra förstås som ett rikskanslerns svar på Kristinas favoriserande av hovkanslern.⁵⁰ Dessutom kan det med skäl sägas att den ställning som förslaget till kansliordning tilldelar innehavaren av rikskanslersämbetet är så betydelsefull, att någon annan än Axel Oxenstierna vid denna tid knappast skulle ha vågat göra anspråk på den. Utan tvivel har rikskanslern genom att i önskad riktning påverka utformningen av den kansliordning Kristina gett befallning om velat återvinna

---

⁴⁹ Jfr t.ex. det ofta citerade yttrandet i den av Axel Oxenstierna författade kansliordningen av år 1626 att »kansliet icke annat är uti ett regemente än som själ uti en kropp» (STYFFE, Samling af instructioner rörande den civila förvaltningen, s. 306). Denna tes om kansliet som statens själ, som synbarligen innebär ett krav på kansliets förrangsställning framför andra ämbetsverk, har rikskanslern upprepade gånger hävdad (se N. AHLNUND, Axel Oxenstierna intill Gustav Adolfs död, s. 341). I sin ledning av kansliet har Axel Oxenstierna inte heller tvekat att gripa in på de andra kollegiernas verksamhetsområden, trots att kollegierna enligt författningarna skulle vara likställda varandra. Denna möjlighet har kanslern dock främst haft under Gustav Adolfs tid, då kollegierna ännu inte var fullt utbildade, samt under förmyndarregeringen (AHLNUND, a.a., s. 345 ff., C. TH. ODHNER, Sveriges inre historia under drottning Christinas förmyndare, s. 66, 153 f., A. B. CARLSSON, a.a., s. 37 ff.). Jfr även det förslag till en regeringsinstruktion som rikskanslern lade fram år 1641, enligt vilket de övriga kollegierna endast genom kansliet skulle kunna framlägga sina ärenden hos förmyndarregeringen. Förslaget godtogs inte, troligen på grund av motstånd från de andra kollegierna (A. B. CARLSSON, a.a., s. 36 f., HARALDS, a.a., s. 305).

⁵⁰ Jfr ovan, s. 102 f.

greppet över kansliet och hävda sin ställning som regentens förnämste rådgivare.

Förslaget till kansliordning belyser med den här givna tolkningen Axel Oxenstiernas ambitioner att fortfarande, trots ålder och sjuklighet, spela en bestämmande roll i det politiska livet. Bilden stämmer väl överens med rikskanslerns handlingskraft inom politiken under denna tid överallt där han av kungamakten tilläts att göra en insats.⁵¹ Kanslerns anspråk torde emellertid inte ha framförts enbart för hans egen och ämbetets räkning. Det var en utbredd uppfattning, att Erik Oxenstierna, som på senare tid biträtt sin far i kansliet, skulle bli rikskanslerns efterträdare.⁵² Axel Oxenstierna tog också med sonen bland kansliråden i sitt förut refererade koncept rörande kansliets organisation, trots att denne säkerligen inte officiellt tillhörde kansliet, när utkastet tillkom.⁵³ Det tyder onekligen på, att rikskanslerns önskemål gick i samma riktning som de nämnda ryktena. Också dessa förhoppningar bör ha bidragit till, att Axel Oxenstierna ville ge innehavaren av kanslersämbetet ett betydande inflytande.

Grundvalen för kanslerns förhoppningar utgjordes av Oxenstiernornas starka ställning hos den blivande regenten. De motsättningar som tidigare förefunnits mellan Karl Gustav och rikskanslern hade i början på 1650-talet försvunnit. Inför tronskiftet stod såväl Axel som Erik Oxenstierna i nära kontakt med Karl Gustav.⁵⁴ Dessa förbindelser synas ha varit allmänt kända.

⁵¹ Se för rikskanslerns aktivitet inom utrikespolitiken våren 1654 OLOFSSON, Efter Westfaliska freden, s. 485 ff. Om kanslerns energiska uppträdande vid de konstitutionella avgörandena i samband med tronskiftet se nedan, s. 125 ff.

⁵² Jfr FRIES, a.a., s. 160 f., och OLOFSSON, Drottning Christinas tronavsägelse och trosförändring, s. 184. Om Erik Oxenstiernas verksamhet som rikskanslerns medhjälpare se FRIES, a.a., s. 148 ff., OLOFSSON, Efter Westfaliska freden, s. 455, 492.

⁵³ Se ovan, s. 115 not 45. Erik Oxenstierna blev för övrigt aldrig kansliråd utan utnämndes med en gång till riksvizekansler.

⁵⁴ SONDÉN, a.a., s. 29, AHLUND, Sveriges riksdag, I: 3, s. 283, OLOFSSON, Drottning Christinas tronavsägelse och trosförändring, s. 186 ff.

Man har även före tronskiftet dragit den slutsatsen att rikskanslern skulle få stort inflytande hos den nye regenten.⁵⁵ För Erik Oxenstierna har relationerna med tronföljaren betytt, att han var den starkaste aspiranten på posten som rikskansler efter sin far.⁵⁶

Säkert är det också främst på denna kontakt med tronföljaren som Axel Oxenstierna byggt sitt hopp på att erhålla stadfästelse av förslaget till kansliordning. Kristinas ställningstagande var visserligen viktigt men i den rådande situationen knappast avgörande. Viktigare än drottningens mening var tronföljarens. Efter tronskiftet stod det i Karl Gustavs makt att konfirmera eller återta vad Kristina medgivit liksom också att göra större medgivanden än vad drottningen gjort.

Det gällde därför för Axel Oxenstierna att, innan det avgjorts om kansliordningen skulle bli stadfäst eller inte, uppträda så att Karl Gustavs förtroende för honom inte försvagades. I och med detta påpekande aktualiseras frågan, vilken roll förslaget till kansliordning spelat i inrikespolitiken vid tronskiftet 1654. Av brist på källmaterial kan denna fråga inte med säkerhet besvaras. Förslaget ger emellertid ett betydelsefullt bidrag till förståelsen av rikskanslerns ställningstaganden vid denna tid. Den åskådning som präglar förslaget utgör nämligen en viktig bak-

---

⁵⁵ Denna slutsats i det holländska sändebudet i Stockholm K. v. Beuningens brev till Ruysch den 9/1 1654, A collection of the state papers of John Thurloe, Esq. . . , utg. av THOMAS BIRCH, II, s. 13.

⁵⁶ Kristinas och Karl Gustavs förtrogna ombud i förhandlingarna kring abdikationen, överste v. Schlippenbach, förutspådde Erik Oxenstierna stora framgångar under Karl Gustavs regering i ett brev den 3/4 1654 från tronföljarens uppehållsort Bråborg och skrev: »Voilà, Monsieur, le temps qui s'approche et qui ramène vôte gloire et vôte renommée» (cit. hos FRIES, a.a., s. 154, SONDÉN, a.a., s. 29). Jfr även den visserligen mycket osäkra diplomatuppgiften av den 3/6 1654 att Erik Oxenstierna lovats kanslersämbetet av Kristina och Karl Gustav som ett led i en försoning mellan drottningen och Axel Oxenstierna efter en tvist dem emellan i fråga om Kristinas underhåll efter abdikationen (se A collection of the state papers of John Thurloe, II, s. 347, samt FRIES, a.a., s. 159 och not 8 till kap. 8).

grund till Axel Oxenstiernas uppträdande vid de konstitutionella avgörandena i samband med Karl Gustavs trontillträde.

Rikskanslerns politik i sistnämnda avseende har tidigare huvudsakligen endast behandlats av Nils Ahnlund i samband med en skildring av riksdagen 1654. Denne har bland annat framhållit att den handlingsfrihet som den tillträdande regenten erhöi i sin konungaförsäkran motsvarat Axel Oxenstiernas åsikter.⁵⁷ Utan tvivel har kanslern gillat denna försäkran. Hans ståndpunkt är emellertid mer komplicerad än vad som framgår av det refererade uttalandet och av Ahnlunds skildring i övrigt av förhållandena kring tronskiftet. I vissa avseenden har kanslern gått emot Karl Gustav och hävdat andra intressen än kungamaktens. Samtidigt har Oxenstierna, där han försvarat kungamaktens prerogativ, sträckt sig längre än Ahnlund menat. Kanslerns uppträdande i den konstitutionella frågan vid tronskiftet skall därför göras till föremål för en närmare utredning, innan det sammanställs med Axel Oxenstiernas önskemål och aspirationer, som de återspeglas i förslaget till kansliordning.

II

I 1634 års regeringsform hade rådsaristokratien, ledd av Axel Oxenstierna, proklamerat en styrelseform, där kungamaktens handlingsfrihet var starkt inskränkt och där den aristokratiska högbyråkratien intog en dominerande plats.⁵⁸ En sådan författning kunde inte vara önskvärd ur kungamaktens synpunkt. Kristina bekräftade inte heller regeringsformen, trots att hon i sin konungaförsäkran lovade att anta den sedan den genomgått en

⁵⁷ AHLNUND, a.a., s. 287.

⁵⁸ LAGERROTH, a.a., s. 125 ff., HJÄRNE, a.a., s. 43 ff., C. A. HESSLER, Den svenska ständsriksdagen, Sc. 1935, s. 31 ff., S. A. NILSSON, 1634 års regeringsform, Sc. 1937, s. 12 ff.

revision.⁵⁹ Hon ville uppenbarligen inte på detta sätt binda sina händer.

Rådsaristokratien har inte haft möjlighet att tvinga drottningen att stadfästa regeringsformen. Vid Kristinas abdikation tycktes emellertid ett tillfälle ges att erhålla denna stadfästelse, eftersom man nu kunde föreskriva Karl Gustav de villkor han måste gå in på för att få tillträda regeringen. En förutsättning var visserligen, att rådet därvid kunde räkna med den avgående drottningens stöd.

Våren 1654 har man också från rådets sida gjort en framställning om att Karl Gustav skulle godta 1634 års regeringsform i reviderat skick. Dessa planer har tidigare varit kända främst genom en notis i Per Brahes minnesanteckningar.⁶⁰ Enligt riksdrotsen hade Kristina och Karl Gustav på rådets begäran lovat, att en regeringsform skulle utfärdas före drottningens avsägelse. Den skulle utarbetas av Kristina jämte Brahe, rikskanslern och två andra personer. »Kom likvisst allt till ingen effect, utan hastades övermåttan med konungabytet.»⁶¹

Per Brahes påstående att drottningen och tronföljaren skulle ha givit det refererade löftet kan inte ensamt tas för gott. Riksdrotsens anteckningar är påtagligt tendentiösa. Säkert är emellertid, att regeringsformen har varit aktuell vid tronskiftet. Att den har diskuterats under förhandlingarna mellan Kristina och Karl Gustav, visar några ord i ett memorial som den sistnämnde i mars 1654 skrivit för överste v. Schlippenbach, sändebudet mellan honom och drottningen. Sist på minneslistan har Karl Gustav antecknat: »Nota om regeringsformen.»⁶²

⁵⁹ Se för frågan om Kristinas bekräftelse av regeringsformen AHLNUND, a.a., s. 234 ff., 253.

⁶⁰ GUSTAFSSON, a.a., s. 54, AHLNUND, a.a., s. 283, OLOFSSON, a.a., s. 199.

⁶¹ Per Brahes Tänkebok, utg. av D. KRUTMEJER, s. 86 f. Brahes anteckningar har tillkommit senast i mitten av februari 1655, eftersom drotsen i slutet av tänkeboken anger, att ständerna sammankallats till den 26/2 och uttalar en önskan att riksdagen måtte avlöpa med gott resultat (ibidem, s. 100).

⁶² Memorialet i Stegeborgssamlingen, Karl Gustavs arkiv, Egenhändiga koncept till brev till drottning Kristina samt anteckningar utan datum, RA.

Frågan har även avancerat längre än till diskussionsplanet. Detta framgår av en förut inte observerad avskrift av 1634 års regeringsform, som innehåller tillägg och understrykningar av Kristinas egen hand.⁶³ Ändringarna visar, att drottningen gjort denna översyn inför tronskiftet år 1654.⁶⁴ Kristinas avsikt var, att regeringsformen skulle utfärdas av Karl Gustav och ständerna. Det tidigare beslutet skulle således inte, som skedde efter Karl Gustavs död år 1660, konfirmeras med tillägg av behövliga kompletteringar i en biakt. Drottningen godkände inte ständerbeslutet år 1634 utan ansåg ett nytt beslut nödvändigt.

Kristinas granskning omfattar endast inledningen och de åtta första paragraferna av regeringsformen. Arbetet har avstannat på ett alltför tidigt stadium för att några ur konstitutionell synpunkt intressantare slutsatser skall kunna dragas om den författning som drottningen velat rekommendera sin efterträdare.⁶⁵ Det framgår i alla händelser, att Kristina på allvar planerat att låta Karl Gustav utfärda 1634 års regeringsform. Hon har dock tydligen på ett tidigt stadium kommit till insikt om hur svårt det var att göra denna regeringsform antaglig för kungamakten.

⁶³ Riksdagsacta 1654, RA.

⁶⁴ Vid den i Gustav Adolfs namn skrivna ingressen har Kristina anmärkt: »NB. Praefation muteras och accommoderas på hertig Carls person.» Vid inledningen i ständernas namn står tillägget: »Här frammanföre ställes riksdagsbeslutet och dirigeras efter närvarande tid.» Regeringsformens andra paragraf, som behandlar arvsföljden, är utvidgad med en hänvisning till 1650 års överflyttning av arvsrätten på Karl Gustav.

⁶⁵ Kristina har gjort endast ett tillägg utöver de nämnda anmärkningarna till inledningen. Detta är fogat till den bestämmelse i regeringsformens § 8, som anger att bisittarna i hovrätten skall utom av fyra riksråd och sex medlemmar av ridderskapet bestå av sex »andre och skickelige män». Dessa sex bör enligt drottningens anteckning vara ofrälse, och om någon av dem adlas bör han förflyttas till annan tjänst, t.ex. i ett kollegium. Vidare hävdar Kristina att man bör förordna advokater som försvarare inför hovrätten. De skall dock endast åta sig saker där de har rätten på sin sida, i annat fall skall de böta första, andra och tredje gången och den fjärde mista sin tjänst. I § 1 har drottningen strukit över orden »Lutheri catechismo» bland de uppräknade bekännelseskriterierna. Av hennes understrykningar kan inga entydiga slutsatser dragas.

De gjorda ansatserna blev resultatlösa. Karl Gustavs inställning till regeringsformen har utan tvivel varit negativ.⁶⁶ Eftersom drottningen för egen del inte velat binda sig vid regeringsformen, torde hon då det kom till ett avgörande ha tagit parti för tronföljaren.⁶⁷

Källmaterialet ger inte besked om Axel Oxenstiernas uppträdande i denna fråga. Brahe anger inte om rikskanslern tagit aktiv del i rådets initiativ. Ahnlund har framfört uppfattningen, att Oxenstierna förhållit sig passiv till strävandena att få regeringsformen antagen.⁶⁸ Sannolikt är denna mening riktig. Om kanslern så önskat, hade han kunnat göra detta ärende till en huvudfråga vid tronskiftet, men så blev inte fallet.

Det fanns emellertid andra medel än regeringsformen att inskränka kungamakten. Viktigast av dem var konungaeden och

---

⁶⁶ Karl Gustavs uppfattning i detta avseende kom till uttryck år 1660, då kungen som känt inte godtog, att »Sveriges vanliga regeringsform» nämndes i hans testamente bland rättesnören för den kommande förmyndarregeringen. Han förklarade, att ordet regeringsform var tvetydigt och kunde tolkas som om det syftade på 1634 års regeringsform, som varken författats, underskrivits eller konfirmerats av någon regent (G. WITTRÖCK, Carl X Gustafs testamente, s. 12). Karl Gustav var uppenbarligen ingen anhängare av regeringsformen. Som betecknande för hans inställning till det system som var uppbyggt i denna författning kan även anföras hans motvilja mot att utse nya riksämbetsmän efter dem som avlidit (jfr nedan, s. 143).

⁶⁷ Möjligen har frågan uppskjutits till tiden efter tronskiftet. Ett, ehuru bräckligt, stöd för denna tanke ger tre utkast till stadganden om kommerskollegiets organisation och uppgifter som är inbundna i kollegiets protokoll för tiden sept. 1654–nov. 1655 (Kommerskollegiets arkiv, RA). Det framgår av utkastet att de förutsätter en text som inte är medtagen i den handskriftsvolym där de ingår. Två av koncepten inleds med följande mening: »Förutom desse fem äre tvenne andra collegier förordnade, av vilka det ena över commercie, handel och vandel; det andre över bergsverken i riket direction föra skall.» Det tredje utkastet inleds med en formulering av samma innebörd. Utan tvivel innehåller dessa koncept en paragraf som varit tillämnad en reviderad upplaga av 1634 års regeringsform. Handlingarna ger ytterligare belägg för regeringsformens aktualitet vid början av Karl Gustavs regering.

⁶⁸ AHLNUND, a.a., s. 283.

konungaförsäkran. Karl Gustav kunde inte undgå att bli ställd inför kravet på att avge dessa förpliktelser.

Första gången möter detta krav i den kungliga propositionen till 1654 års riksdag. Denna författades av Schering Rosenhane.⁶⁹ I sin självbiografi meddelar Rosenhane, att han rådgjort med Axel Oxenstierna i allt som rört propositionen och andra av honom handlagda riksdagsärenden.⁷⁰

Kristina lovar i propositionen, att hon skall medverka till att Karl Gustav före sitt trontillträde »försäkrar riksens ständer och det presterar som Sveriges konungar efter lag och sedvänjo äre skyldige och i slika fall är brukeligt».⁷¹ Utan tvivel motsvarar detta drottningens löfte önskemål inom råds-kretsen. Rådet har också begärt Kristinas bistånd till att den nye regenten vid tronbestigningen avgav konstitutionella förpliktelser. Den inlaga där detta skett har författats av Axel Oxenstierna.⁷² Av dennes egna uppgifter att döma skulle denna supplik ha tillkommit först efter propositionen.⁷³ Detta bör innebära, att rådet ansett, att drottningens löfte i propositionen trots allt inte utgjorde en tillräcklig garanti och att det därför var nödvändigt med ytterligare påtryckningar.

I denna skrivelse anhåller rådet, att »allt vad som till riksens välfärd, styrka, heder och respekt länder» nu skall bli iakttaget och att Karl Gustav skall försäkra riket och dess ständer enligt lag och sedvana. Vidare anhåller de undertecknande rådsherrarna, att Kristina skall visa bevågenhet gentemot dem och de

⁶⁹ Rosenhanes egenhändiga koncept är bevarat i Riksdagsacta 1654, RA.

⁷⁰ GJÖRWELL, Nya svenska biblioteket, II, s. 615.

⁷¹ Propositionen tr. i SRAP, V: 1, s. 282 ff. Se särskilt s. 285.

⁷² Rikskanslerns koncept till skrivelsen i E 384, UUB. Dess existens påpekad av AHLUND, a.a., not till s. 283, där inlagan emellertid något missvisande anges vara ett rådslag i abdikationsfrågan.

⁷³ Inlagan är odaterad. Den 22 maj läste kanslern på riddarhuset upp en skrivelse, som han uppgav att rådet »för få dagar sedan» överlämnat till drottningen (SRAP, V: 1, s. 184 f.). Adelsprotokollets referat visar att det är fråga om den ovannämnda suppliken. Kanslerns tidsbestämning ger intryck av att skrivelsen inlämnats efter riksdagens öppnande den 11 maj, då propositionen upplästes.

medbröder som inte är närvarande, »så ock flere av vårt stånd». De tvivlar ej, att drottningen skall ta sig an deras »conservation och promotion i allo måtto».

Rikskanslern förklarade vid en sammankomst på riddarhuset, att rådet med sin inlaga syftat till att erhålla drottningens hjälp till att såväl ständernas som i synnerhet adelns intressen skulle befordras hos tronföljaren.⁷⁴ Vid sammanträdet i fråga diskuteredes konungaeden och försäkran samt konfirmationen av adelsprivilegierna. Kanslern ville synbarligen betona, att det var för att få dessa akter utfärdade av Karl Gustav som rådet gjort sin framställning. Detta har också säkerligen varit det huvudsakliga ändamålet med inlagan.

Kristina har således av rådet ombetts att ge sitt stöd till att tronföljaren bands vid ed, försäkran och privilegier. Drottningen har lovat sin medverkan. Karl Gustav har hittills inte gjort något påvisbart motstånd. Axel Oxenstierna slutligen har satt upp rådets inlaga till Kristina. Det är möjligt att kanslern också står bakom den passus i propositionen där det anges att Karl Gustav bör försäkra ständerna. Oxenstierna har ju enligt Rosenhanes uppgift rådfrågats då propositionen skrevs. Kanslern har i alla händelser genom författandet av rådsinlagan gjort en aktiv insats för att tronföljaren skulle bindas vid bestämda förpliktelser.

Ständermötet öppnades den 11 maj i rikssalen på Uppsala slott, varvid hovkanslern Tungel läste upp propositionen. Den 16 maj kom Karl Gustav till Uppsala. Från riksdagens början väckte frågan om villkoren för den nye regentens trontillträde ett stort intresse.⁷⁵

Rådet och adeln har vid riksdagen hävdats, att man före Karl Gustavs kröning skulle fatta beslut om vilka förpliktelser tron-

⁷⁴ SRAP, V: 1, s. 185.

⁷⁵ Se för förloppet av 1654 års riksdag GUSTAFSSON, a.a., s. 56 ff., AHLUND, a.a., s. 283 ff., OLOFSSON, a.a., s. 199 ff.

följaren skulle avlägga till samtliga ständer.⁷⁶ Därvid kunde man stödja sig på drottningens löften i propositionen och även i uttalanden under riksdagen.⁷⁷ Avsikten var uppenbarligen, att Karl Gustav innan han kommit till makten skulle tvingas acceptera kröningslöftena.

Ett allmänt ständerutskott sammanträdde den 23 maj för att diskutera svaren på propositionen, varvid den konstitutionella frågan togs upp. Det gick relativt lätt för adelns representanter att vinna utskottet för tanken att kräva försäkran före tronskiftet. Några framstående ledamöter av prästeståndet sökte förskaffa tronföljaren uppskov till efter kröningen men misslyckades. Utskottet enades om den linje adeln förordade. Försäkran skulle fastställas före kröningen. Detta gällde dock enbart »generalförsäkringen», regentens löften till samtliga ständer. »Specialförsäkringarna», confirmationen av vart och ett stånds särskilda privilegier, ansåg man däremot kunde vänta.⁷⁸

Efter vilka principer skulle försäkran ske? Konungaeden synes man vid detta tillfälle inte ha diskuterat. Beträffande konungaförsäkran har från prästerligt håll framförts att en bekräftelse av 1650 års försäkran vore tillräcklig. Från adeln invändes då, att den var alltför provisorisk och måste utvidgas. Utan tvivel var också denna försäkran tillfälligt betingad. Framför allt skulle en bekräftelse enbart av den ställt kungen konstitutionellt sett mycket fri. Den mest betydande punkten i det avseendet var vagt formulerad och inte särskilt bindande.⁷⁹

⁷⁶ SRAP, V: 1, s. 179, 183 f., 186 f., 193.

⁷⁷ Ibidem, s. 174, 177, 179, 285.

⁷⁸ Ibidem, s. 193 f. Av de svar på propositionen som den 29 maj inlämnades till drottningen är det dock endast borgarståndets som anger, att försäkran bör ske före kröningen. I övrigt begäres endast drottningens rekommendation i denna fråga hos tronföljaren. Se adelns svar i SRAP, V: 1, s. 302 ff., borgarståndets i Ofråse ståndens arkiv, RA, prästerskapets i Prästerskapets riksdagsprotokoll, I, s. 278 ff., bondeståndets i Riksdagsacta 1654, RA. Uttrycken i dessa svar är emellertid av mindre betydelse jämfört med den enighet i frågan som vanns i ständerutskottet och som sedan stod fast i förhandlingarna.

⁷⁹ Den lyder på följande sätt: »vad förre Sveriges konungar, efter deres ed och

När så 1611 års försäkran kom att ställas upp mot 1650 års, visade det sig, att den förra fann bättre gehör hos utskottet. De utförliga bestämmelserna till kyrkans och religionens försvar har tilltalat prästeståndet. Ständerna som helhet var tillgodosedda med stadganden om makt över beskattning, lagstiftning och utrikespolitik. Byråkratien var skyddad; de utförliga privilegiebestämmelserna har haft fördelar för alla stånd. Rättsskyddet i försäkranens sista paragraf har allmogen varit livlig anhängare av.⁸⁰ Som utgångspunkt för en ny konungaförsäkran var 1611 års försäkran onekligen fördelaktigare för ständerna än 1650 års och även 1644 års. Från något håll har det emellertid betonats att den måste ändras. Vem som gjort detta yrkande är inte antecknat i protokollet.

Man anförde också 1644 års försäkran i diskussionen och läste upp den. Den tycks dock inte ha spelat någon större roll vid utskottssammanträdet. I utskottets resolution åberopades den emellertid enligt adelsprotokollet. Detta anger, att man beslutade att begära ett förslag om försäkran, som skulle utformas av drottningen, Karl Gustav och rådet efter 1611 och 1644 års försäkringar, konungens ed och Sveriges lag.⁸¹ Enligt borgarståndets protokoll skulle utskottet ha beslutat att man skulle följa 1611 års försäkran men ändra den efter vad tiden fordrade och begära att riksrådet ställde ett förslag till ständernas betänkande.⁸² Dagen efteråt, den 24 maj, refererade lantmarskalken

---

försäkringar, hava varit skyldige att göra och låta, det vele vi allt troligen efterkomma, göra och låta» (STIERNMAN, Alla riksdagars och mötens besluth, II, s. 1156).

⁸⁰ Bondeståndets propositionssvar kräver ensamt av alla ståndens svar försäkran efter 1611 års formulär i alla dess punkter. Vid den senare genomgången av detta är det framför allt sista paragrafen som bonderepresentanterna kämpar för (SRAP, V: 1, s. 209). Den har tydligen för dem varit en rättsgaranti gentemot adeln, intressant nog, eftersom den, som C. A. HESSLER påpekat (Gustaf II Adolfs konungaförsäkran, Sc. 1932, s. 200 ff.), tillkommit för att skydda rådsaristokratien.

⁸¹ SRAP, V: 1, s. 194.

⁸² Borgarståndets protokoll före frihetstiden, s. 6.

utskottsbeslutet inför rådet, men adelsprotokollet upplyser inte om vad han sade. Biskop Prytz i Linköping meddelade emellertid att ständerna ville förbli vid 1611 års försäkran.⁸³ Därmed måste han ha menat, att de önskade att denna försäkran avlades eller bekräftades av Karl Gustav. Rikskanslern uppfattade ständerutskottets beslut på samma sätt. Han har vid två tillfällen påstått, att ständernas representanter hos rådet förklarat samtliga ständers vilja vara, att Karl Gustav skulle repetera och bekräfta 1611 års försäkran före kröningen.⁸⁴ Ingen av de medlemmar av ständerutskottet som var närvarande vid de berörda tillfällena gjorde några invändningar mot Prytz' och Oxenstjernas tolkning av utskottsbeslutet. Den bör alltså återge utskottets mening.

Tronföljaren vägrade dock att konfirmera 1611 års försäkran, som han inte fann möjlig att hålla. Karl Gustav ville inte finna sig i de villkor som Gustav Adolf varit tvungen att anta. Rikskanslern och ett rådsutskott besökte honom den 26 maj och diskuterade igenom aktstycket i fråga. Det beslutades, att rådet med ett ständerutskott skulle behandla och revidera den försäkran som begärts.⁸⁵

Detta arbete på utformningen av kröningsvillkoren kom att ledas av Axel Oxenstierna. Ett karakteristiskt drag i hans program härvidlag var hans starka betonande av konungens ed och nedvärderandet av konungaförsäkran till förmån för denna. Han sade t.ex. den 22 maj, att säkrandet av rikets religion och van-

⁸³ SRAP, V: 1, s. 196 f.

⁸⁴ Ibidem, s. 199, 201.

⁸⁵ Ibidem, s. 199 ff. Ahnlunds uttalande att Karl Gustav hoppades att man inte skulle avkräva honom mer än han kunde hålla »men eljest pekade på KF 1611 som lämpligaste mönster» (a.a., s. 287) ger knappast ett rättvisande intryck. 1611 års försäkran aktualiserades inte av tronföljaren. Ständerna har begärt denna försäkran av Karl Gustav. Denne nekade att avlägga den, om den inte reviderades. Att tronföljaren skulle ha ansett den vara ett lämpligt mönster för sin försäkran finns inte belagt och är vad beträffar de konstitutionella stadgandena inte sannolikt.

liga styrelsesätt var det viktigaste vid tronskiftet och att det senare huvudsakligen föreskrevs i konungens ed.⁸⁶ Likaså förklarade han den 24 maj: »– är all den plikt, en konung är skyldig att bevisa sine trogne undersåter, författat i konungens ed».⁸⁷ Den 27 maj meddelade han ständerutskottet som samlats för att överlägga om konungaförsäkran, att denna inte var så »vidlyftig» som konungens ed utan endast en utläggning av densamma. Därvid betonade han också att konungens ed inte bara var den som fanns i landslagen utan även den som Gustav Adolf avlade år 1617.⁸⁸

Rikskanslern lade alltså stor vikt vid konungaeden, medan försäkran i hans ögon tycks ha varit av mindre betydelse. Vad innehåller då konungaeden av konstitutionella förpliktelser som i det rådande läget kunde ha större intresse? Inte mycket. Det är löftena att regera med råds råde och att inte pålägga skatt eller stifta ny lag utan »allmogens» samtycke. Ständermakten finns inte nämnd, vilket innebär att den kunde förbigås av kungen vid beskattning eller lagstiftning och undersåtarnas samtycke inhämtas på andra vägar. Rådsmaktens omfattning är inte på något sätt definierad.⁸⁹ Med hänsyn till de svenska politiska förhållandena under 1600-talet måste det sägas att konungaeden gav stor frihet i konstitutionellt avseende åt regenten. Utan tvivel har detta också varit Axel Oxenstiernas mening.

Det finns emellertid även andra förpliktelser i eden, som inte kan ha varit helt likgiltiga vid ett tronskifte. I eden ingår ett löfte att hålla privilegierna. Detta gäller i landslagens formulering »allt gammalt frälse, frihet och privilegia» och i 1617 års kröningsed »allt frälse, friheter och privilegier». Formuleringen i 1617 års ed bör beaktas. Inskränkningen till gammalt frälse

⁸⁶ SRAP, V: 1, s. 185.

⁸⁷ Ibidem, s. 196 f. Jfr även s. 219.

⁸⁸ Ibidem, s. 201.

⁸⁹ Landslagens ed i HILDEBRAND, Sveriges regeringsformer, s. 270 f. 1617 års ed ibidem, s. 276 f.

och gamla privilegier hade här upphävts. Det innebar att adeln hade vunnit en garanti för alla de gods som den erhållit från kronan och som gick under beteckningen nytt frälse. Dessutom kunde det inte påstås att de nytillkomna privilegierna undantogs från bekräftelsen i konungens ed, när denna följde 1617 års formulär. Detta var givetvis av stor betydelse, eftersom flera av adelns viktigaste privilegier kunde räknas som nya.⁹⁰ Vidare uppstår såväl landslagens som 1617 års ed en utfästelse att behålla var och en vid hans lagliga egendom. Dessa garantier för privilegier och egendom måste tas med i beräkningen, när man betraktar kanslerns höga uppskattning av konungaeden.⁹¹

Något intresse för att förbättra eller förtydliga edens konsti-

---

⁹⁰ Upplysande för såväl vikten som innebörden av förändringen i regentens löfte att hålla frälset och privilegierna är skriftväxlingen mellan kung och adel vid 1617 års riksdag i Stockholm (vänligen påpekad för mig av professor Sven A. Nilsson). Diskussionen gällde det nya formuläret av konungaeden. I en inlägga begärde adeln att i eden försäkras på »nytt och gammalt frälse, jämväl nye och gamle välfångne privilegier och friheter». Gustav Adolf angav i sitt svar, att han härvidlag inte ville göra några svårigheter och därför uteslöt ordet »gammalt» och införde »allt frälse, friheter och privilegier» för att därunder såväl det gamla som det nya skulle inbegripas. Adeln tackade för den nya formuleringen med dess löfte att hålla och försvara adeln vid »alle privilegier och donationer». Handlingarna i Riksdagsacta, Stockholms riksdagsacta 1617, RA. Löftet utformades som synes inte med den grad av uttrycklighet som adeln begärt, men kung och adel förefaller ha varit överens om, att förpliktelsen innebar en bekräftelse av också nytt frälse och nya privilegier.

⁹¹ Ett stadgande i eden har ansetts kunna utnyttjas gentemot ett visst slags egendomsinnehav av stor betydelse för adeln, nämligen donationerna. Det är fråga om edens abalienationsförbud och det tillstånd eden ger kungen att återkalla de abalienationer föregående regent gjort. Bestämmelsen användes som känt ofta i den ofrälse agitationen för en reduktion. På adligt håll tolkade man emellertid klausulen på annat sätt. Axel Oxenstierna har själv hävdad den kanske vanligaste adliga tolkningen, d.v.s. den att stadgandet betydde att regenten inte hade rätt att avhända riket landområden och provinser. Kungen hade enligt kanslerns sammanfattning av denna punkt att »handhålla intagna land» (SRP IX, 1642, s. 15). Jfr om denna tolkning CLASON, a.a., s. 61 ff., LAGERROTH, a.a., s. 157 f. Andra adliga åskådningar kring denna bestämmelse skulle kunna anföras, men det nämnda är nog för att visa, att stadgandet inte ur adlig synpunkt ointetgjorde edens garantier för donationerna.

tutionella bestämmelser till förmån för rådet eller ständerna synes Axel Oxenstierna inte ha hyst. Hans inställning kommer bland annat fram i ett yttrande den 27 maj, då eden upplästes på riddarhuset. Rikskanslern kommenterade då dess föreskrift, att lagman, biskop, sex hovmän och sex bönder i var lagsaga skulle avgöra om beskattning. Han sade att detta var »gamle seden att hålla möter; nu kommer man på riksdagar, där sådant bliver avhandlat, och är onödigt att insätta det».⁹² Detta var onekligen, som en forskare påpekat, att åsidosätta riksdagens intressen.⁹³ Senare under Karl Gustavs regering hölls ett flertal landskapsmöten just för bevillningsändamål, det första året på rådets initiativ.⁹⁴ De möjliggjordes genom att konungaedens bestämmelser var de enda den styrande makten hade att följa beträffande beskattningen. 1660 protesterade ständerna mot provinsmötena och införde i additamentet till regeringsformen ett förbud mot att sammankalla sådana. En allmän riksdag skulle samlas minst vart tredje år.⁹⁵ Riksdagens ställning som enda folkrepresentation var inte obestridd vid 1600-talets mitt. Kanslern har tagit ställning mot ständerna.⁹⁶

⁹² SRAP, V: 1, s. 201 f.

⁹³ E. HILDEBRAND, Karl IX:s testamente och tronskiftet 1611, HT 1895, s. 33. Ahnlunds polemik häremot (a.a., s. 289) synes inte befogad. Han har även (ibidem, s. 146) gjort påpekandet att när 1617 års ed behåller landslagens föreskrifter om beskattningen detta innebär att kungamakten har frihet att gå förbi ständerna i det nämnda avseendet. Lagerroth har (a.a., s. 169) hävdad att kanslern i citerade uttalande försvarar riksdagens beskattningsmakt. Det är svårt att acceptera en sådan tolkning.

⁹⁴ AHLNUND, a.a., s. 300 ff.

⁹⁵ WITTRÖCK, a.a., s. 302, 304, 315, AHLNUND, a.a., s. 332 ff.

⁹⁶ Det kan antecknas att inte bara riksdagar utan också provinsmöten och herredagar är förutsedda i det förslag till kansliordning som, såsom tidigare anförts, tillkom våren 1654 under inflytande av Axel Oxenstierna. – Inför den engelske ambassadören B. Whitelocke skildrade kanslern den 19 maj förhållandet mellan kungamakt och ständer i Sverige. Han förklarade, att kungen inte kunde stifta lag eller pålägga skatt utan riksdagens tillåtelse. Kungen var tvungen att rätta fel i administrationen, ifall folket begärde det, annars kunde det vägra att betala utlagorna (WHITELOCKE, A journal of the Swedish embassy, II, s. 225 ff., jfr AHLNUND, a.a., s. 289). Oxenstiernas yttrande är ett svar på Whitelockes

Egendoms- och privilegieskyddet i konungaeden har rikskanslern utan tvivel ansett betydelsefullt. Det visar sig, att han på adelns förfrågningar rörande konfirmationen av dess privilegier ansåg, att man kunde uppskjuta ansökan härom, tills frågan om ed och konungaförsäkran lösts.⁹⁷ Det innebär säkerligen inte, att han varit likgiltig för adelsprivilegierna utan endast att han ansett det klokare att först avtvinga tronföljaren löften i ed och försäkran att hålla privilegierna. Sedan var det tid att anhålla om den speciella konfirmationen. Den kunde då inte nekas.⁹⁸ När ed och försäkran i huvuddrag sedan var godtagna av Karl Gustav, uppläste Oxenstierna inför adeln en supplik om privilegiekonfirmationen som han författat och framhöll, att anhållan nu borde ske om bekräftelse av samtliga de privilegier Gustav Adolf och Kristina givit adeln.⁹⁹

Den 27 maj samlades råd och ständerutskott på riddarhuset, där rikskanslern ledde en genomgång punkt för punkt av 1611 års försäkran.¹⁰⁰ Det framgår av adelsprotokollet, att hans arbete till stor del gick ut på att eliminera de konstitutionella förpliktelser som ingår i denna. Av detta, liksom också av hans betonande av att konungaeden är det viktigaste kröningslöftet, kan väl anses säkert att det inte var han som stod bakom förslaget att begära Karl Gustavs bekräftelse av försäkran i fråga. Han prisade den visserligen i ett sammanhang som »den bästa vi hava» men tvekade samtidigt om lämpligheten i att begära att den antogs.¹⁰¹ Han betonade också den 26 maj, att det var på

---

kritik av det svenska styrelsesättet ur demokratiska synpunkter och är tillrättalagt därefter. Påståendena om riksdagens kompetens kan därför inte tas som inräkning för kanslerns uppfattning om hur det var eller borde vara.

⁹⁷ SRAP, V: 1, s. 185, 189.

⁹⁸ Kanslern refererade också efter tronskiftet, att kungen sagt att han i sin ed förpliktat sig till att konfirmera privilegierna (SRAP, V: 1, s. 259).

⁹⁹ SRAP, V: 1, s. 226 f., 307 ff.

¹⁰⁰ Ibidem, s. 201 ff. Se 1611 års försäkran i HILDEBRAND, Sveriges regeringsformer, s. 195 ff.

¹⁰¹ SRAP, V: 1, s. 197.

ständernas önskan som rådet framlagt Gustav Adolfs försäkran för Karl Gustav.¹⁰²

Under genomgången av 1611 års försäkran visade sig åter kanslerns intresse för konungaeden och privilegierna. Han förklarade nämligen, att paragraferna 3 och 4 i försäkran, de som skyddade privilegierna och föreskrev regering efter konungens ed, inte kunde undvaras eller disputeras.¹⁰³ Av de konstitutionella förpliktelserna i övrigt berörde kanslern inte närmare löf-tena om lagstiftning och beskattning med rådets råd och undersåtarnas samtycke. Däremot behandlade han utförligt de betydelsefulla stadgandena att råd och ständer skulle höras och ge sitt samtycke, innan krig påbörjades och fred, stillestånd eller förbund slöts. Enligt hans mening måste kungen själv få avgöra om ett försvarskrig; det vore omöjligt att invänta ständernas samtycke för ett sådant. Vid anfallskrig måste emellertid regenten tillfråga undersåtarna, i varje fall »de förnämste» – förmodligen avsåg kanslern ett utskott av de tre högre stånden. Fred, stillestånd och förbund borde ligga i kungens hand. Här talade kanslern med stor skärpa för kungamaktens bestämmanderätt.¹⁰⁴

På utskottets begäran åtog sig rikskanslern att sätta upp Karl Gustavs konungaförsäkran. Två koncept till denna är bevarade, varav ett är i sin helhet utskrivet av kanslern själv.¹⁰⁵ I detta har han också infört de ändringar som efter hand beslutats.

Den 31 maj upplästes det första utkastet till försäkran inför ett utskott av ständerna.¹⁰⁶ Dagen därefter överlämnades för-

¹⁰² Jfr ovan, s. 128.

¹⁰³ SRAP, V: 1, s. 205.

¹⁰⁴ Ibidem, s. 206 f. Jfr även AHLNUND, a.a., s. 288 f.

¹⁰⁵ Det egenhändiga utkastet ligger i Oxenstiernska samlingen, Axel Oxenstiernas koncept till kungl. brev, förordningar etc. 1633–1654, RA. Det andra konceptet, som finns i E 421, UUB, är avfattat av rikskanslerns skrivare Arvid Gustavsson. Däri har Oxenstierna själv infogat det tillägg om straff för »Guds ords försmädare» som begärdes av ständerna den 31 maj. Tyvärr saknas slutet på detta koncept fr.o.m. senare delen av den femte paragrafen.

¹⁰⁶ SRAP, V: 1, s. 220 f.

slaget till Karl Gustav. Rikskanslern meddelade ständerutskottet den 2 juni, att drottningen och tronföljaren överlagt försäkran och begärt vissa ändringar. Dessa var enbart formella utom en anmärkning rörande frågan, om konkordieboken skulle upptas bland de enligt försäkran normerande bekännelseskrifterna.¹⁰⁷ Mer är inte nämnt i riksdagshandlingarna om Kristinas eller Karl Gustavs medverkan i utformningen av konungaförsäkran. Det utesluter givetvis inte, att rikskanslern ensam eller tillsammans med ledamöter av rådet kan ha diskuterat ett eller flera stadganden under hand med drottningen och tronföljaren. Ett tecken på sådana kontakter skall beröras i det följande.¹⁰⁸

Konungaförsäkran kom att bestå av sex paragrafer.¹⁰⁹ De tre första och den femte ger utförliga föreskrifter om religions- och kyrkoförhållanden.¹¹⁰ Ur politisk synpunkt är huvudsakligen de två övriga av intresse.

§ 4 inleds med ett löfte att styra riket »efter konungens ed, som i konungsbalken i det fjärde kapitlet beskreven, och efter som eden på riksdagen i Stockholm anno 1617 med allmänt samtycke författat är». Denna förpliktelse är en kärnpunkt i försäkran. I de eder som regenten här lovade att följa inrymdes de flesta av de konstitutionella normer som Karl Gustav var bunden till under sin regering. Här garanterades också skydd för undersåtarnas egendom samt, eftersom 1617 års ed är införd, konfirmation av allt frälse och alla privilegier.

I sin senare del innehåller den fjärde punkten i försäkran ett

¹⁰⁷ Ibidem, s. 224. Jfr S. GÖRANSSON, Ortodoxi och synkretism i Sverige 1647–1660, s. 310 ff.

¹⁰⁸ Jfr nedan, s. 135.

¹⁰⁹ 1654 års försäkran tr. i HILDEBRAND, Sveriges regeringsformer, s. 207 ff. Original i Statsrättsliga arkiver, nr 26, RA.

¹¹⁰ Den stora tvistepunkten beträffande dessa stadganden var frågan om konkordieboken skulle nämnas i försäkran. Axel Oxenstierna och en del av prästerskapet sökte få den införd men misslyckades. Se därom GÖRANSSON, a.a., loc. cit. I detta sammanhang kan religionsförpliktelseerna i försäkran och de aspekter på rikskanslerns uppträdande som har samband med dessa inte tas upp till behandling.

löfte att besätta rikets förnämsta ämbeten med svenska män av adeln. Detta återgår på § 5 i 1611 års försäkran. En skillnad är, att de ämbeten som räknas upp har blivit fler, eftersom förvaltningen vuxit. En annan förändring är, att häradshövdingetjänsterna år 1654 inte medtagits bland de tjänster där adeln skulle ha företrädesrätt. För deras tillsättning gäller blott stadgandet i samma paragraf, att domstolarna skulle »rätt försedde och bestälte bliva» så att alla skulle handhas vid lag och rätt.¹¹¹ Från § 5 i Gustav Adolfs försäkran har man också hämtat löftet, att vart ämbete skulle erhålla det underhåll det behövde, i enlighet med vad kung och råd i framtiden kunde förordna.¹¹²

Däremot utelämnades bestämmelsen, att en ämbetsman inte fick avsättas eller degraderas, med mindre han inför rätta dömts ifrån sitt ämbete. Detta är ganska uppseendeväckande, allrahelst som ständerutskottet, där representanter för såväl adeln som borgarståndet i denna fråga hävdade byråkratins intressen, krävde, att stadgandet skulle intas. Genom rådet gavs svaret, att sådant hörde till ordningar och inte borde införas i försäkran.¹¹³ Uttalandet motsvarade säkert inte rådsmajoritetens uppfattning. Som ämbetsmän hade riksråden intresse av att principen om ämbetsmännens oavsättlighet upprätthölls. Denna utgjorde också en hörnsten i 1634 års regeringsform. Utan tvivel kom motståndet mot ständernas begäran från kungamakts representanter, Kristina och Karl Gustav.

Axel Oxenstierna hade ursprungligen ansett de konstitutionella stadgandena i § 4 av försäkran tillräckliga. Hans egenhändiga koncept visar nämligen att den sjätte paragrafen lagts till

¹¹¹ Jfr S. EDLUND, M. G. De la Gardies inrikespolitiska program 1655, s. 37 f.

¹¹² Vid förhandlingarna om 1672 års konungaförsäkran utbröt en strid om tolkningen av slutorden i § 4 av Karl Gustavs försäkran. Det hävdades från vissa håll att stadgandet om rådets inflytande beträffande ämbetenas underhåll även skulle gälla ämbetsställningarna. Som G. Rystad framhåller i sin avhandling Johan Gyllenstierna, rådet och kungamakten, s. 105, talar allt för att denna klausul endast avsåg ordnandet av ämbetsmännens löner.

¹¹³ SRAP, V: 1, s. 221 och 230.

i efterhand.¹¹⁴ Den lyder på följande sätt: »Till det sjätte, vi vele ock så hålla ständerne samt och synnerligen vid Sveriges lag och så vid vars och ens välfångne rätt, privilegier och egen- dom; och freda efter vår förmågo riket, så att intet krig eller örlig begynnes eller företages, och där något i riket till dess bästa, säkerhet, uppkomst och tarv vore nödigt att förändras, att sådant allt måtte ske och företagas med riksens råds råde och ständernes vetenskap och samtycke.»¹¹⁵

Löftet att hålla ständerna vid lag, rätt, privilegier och egen- dom är klart till sin betydelse. Det är emellertid ganska märk- ligt att det införts här, eftersom konungaeden gav garantier i alla dessa avseenden. Rikskanslern hade sannolikt även av den anledningen, som här framhållits, menat, att man kunde upp- skjuta att begära den särskilda konfirmationen av adelns privi- legier. Samma resonemang torde ha föranlett kanslern att inte ta med någon privilegiebekräftelse eller egendoms klausul bland de fem punkter som utgjorde det första förslaget till konunga- försäkran. Förklaringen till att ett stadgande av denna innebörd ändå kom in i försäkran bör vara den, att man trots allt fruktat, att edens bestämmelser inte skulle vara tillräckliga. Ytterligare garantier för egendom och privilegier ansågs nödvändiga.

Mer svårtolkat än den inledande klausulen är stadgandet rö- rande utrikespolitiken. Enligt den i forskningen vanliga upp- fattningen har Karl Gustav här avgett löftet att inte på egen hand, utan att råd och ständer tillfrågats och samtyckt, börja

¹¹⁴ I kanslerns utkast har § 6 tillfogats efter en avslutningspassus som skrivits till de fem första paragraferna. Den sista paragrafen berörs inte i diskussionerna på riddarhuset. Detta är en anledning till att det inte med större exakthet kan avgöras, när § 6 intagits i försäkran. En annan är att konceptet i UUB inte är fullständigt bevarat. I en avskrift av försäkran (i Riksdagsacta 1654, RA), som inte har de ändringar som meddelades ständerna den 2 juni men däremot den ändring som föreslogs den 31 maj, ingår § 6. Detta gör sannolikt, att § 6 tillkom- mit före den 2 juni.

¹¹⁵ HILDEBRAND, Sveriges regeringsformer, s. 212 f. I avtrycket där saknas det semikolon som i citatet ovan anförts efter originalet.

ett krig.¹¹⁶ Man menar då, att uttrycket »sådant allt» i paragrafens slutmening för vad som borde ske med rådets råd och ständernas godkännande inte endast syftar på det som kunde behöva förändras till rikets bästa utan också på de krigsföretag regenten eventuellt gav sig in på.

Om stadgandets mening varit denna, är den dock oklart uttryckt. Tolkad strikt efter ordalydelse och meningsbyggnad säger bestämmelsen ingenting annat än att kungen lovar att efter förmåga skydda riket från krig.¹¹⁷ Därefter följer ett nytt stadgande som egentligen inte kan knytas samman med det föregående. Karl Gustav har knappast förpliktat sig till mer än en vag utfästelse att göra sitt bästa för att hålla riket utanför ett krig. I denna riktning har också löftet tolkats på ständerhåll år 1654.¹¹⁸

---

¹¹⁶ E. HILDEBRAND, Svenska statsförfattningens historiska utveckling, s. 249 f., J. L. CARLBOM, Karl X Gustav. Från Weichseln till Bält 1657 . . ., s. 548, AHN-LUND, a.a., s. 529. B. Kentrschynskij synes ansluta sig till samma tolkning i uppsatsen Karl X Gustav inför krisen i öster 1654–1655 (KFA 1956, s. 55). Senare i samma framställning (s. 68 f.) förklarar emellertid författaren att kungen enligt 1654 års konungaförsäkran måste begära rådets råd vid börjande av försvarskrig och därjämte ständernas samtycke vid anfallskrig. Några sådana bestämmelser finns inte i försäkran.

¹¹⁷ Rikskanslerns första formulering av stadgandet band däremot otvetydigt kungen till rådets råd och ständernas samtycke vid börjande av krig. I det första utkastet till paragrafen på ett av de lösa bladen i hans egenhändiga koncept står nämligen följande: »[vele ock] freda efter vår förmågo riket, så att intet krig eller örlig begynnes eller företages utan med riksens råds råde och ständernes vetenskap och samtycke.» Sedan har orden »utan med» överstrukits och ett inskott gjorts så att paragrafen fått nuvarande uppbyggnad.

¹¹⁸ I N 859, UUB, finns en serie avskrifter av handlingar från 1654 års riksdag, gjorda av Petrus Grubb, lektor i Strängnäs, bekant för sin relation från riksdagen i Göteborg 1660. Bland dessa akter förekommer ett sammandrag av konungaförsäkran. Det följer troget försäkrans innehåll. Punkt 6 återger Grubb på följande sätt: »Hålla ständerne samt och synnerligen vid Sveriges lag, och vid vars och ens välfångne rätt, privilegier och egendom: freda riket efter förmågan, intet begynna krig, och där till rikets säkerhet, uppkomst och tarv något är nödvändigt förändras, att det sker med riksråds råde och ständernes vetskap och samtycke.» Grubb har uppenbarligen menat att bestämmelsen om krigs begynnande inte stod i samband med orden om rådets råd och ständernas samtycke.

Det kan anföras, att man år 1672 vid uppgörandet av Karl XI:s försäkran fann 1654 års stadgande i denna punkt otillräckligt. Man formulerade därför om den sista meningen i paragrafen och band regenten till ständernas samtycke vid alla former av krig genom att ändra ett ord: »och där något i riket till dess försvar, säkerhet, uppkomst och tarv vore nödigt att förändras», skulle det ske med råds råde och ständernas samtycke.¹¹⁹

Den klausul som avslutar § 6 och konungaförsäkran gör i sin obestämda formulering ett något mystifierande intryck.¹²⁰ Ahnlund har ansett, att man i den har sammanträngt de konstitutionella förpliktelserna i 1611 års försäkran.¹²¹ E. Hildebrand har betonat, hur svävande uttrycket är, men antagit, att lagstiftningen innefattats däri.¹²² Utan tvivel kan denna formulering sägas avse skilda statsåtgärder som lagstiftning, påläggande av nya skatter o.s.v.¹²³ Det förefaller emellertid, som om frasen kan tas till intäkt för mycket olika hävdanden om maktfördelningen mellan kung, råd och ständer, eftersom det där inte preciseras vilka beslut som rådet och ständerna skulle ha rätt att delta i. Stadgandet kan, tolkat på olika sätt, utnyttjas av alla de

¹¹⁹ HILDEBRAND, Sveriges regeringsformer, s. 218.

¹²⁰ Bestämmelsen har i kanslerns egenhändiga koncept genomgått flera stadier. Först är den införd som ett tillägg i kanten vid utkastet till § 6: »[vele ock] freda efter vår förmågo riket, så att intet krig eller örlig begynnes eller företages, utan med riksens råds råde och ständernes vetenskap och samtycke.» Oxenstierna har strukit över orden »utan med» och intill dessa ord gett en hänvisning till marginalen, där han skrivit: »och där något i riket menes nödigt att förändras, att sådant allt måtte ske med» . . . Formuleringen har därefter ändrats i en utskrift av hela § 6 i samma koncept. Där heter det: »och där något i riket vore nödigt att förändras, att sådant allt måtte ske och förrättas med riksens råds råde och fullbordas med ständernes vetenskap och samtycke.» Denna utformning står kvar i avskriften av försäkran i Riksdagsacta 1654, RA. Inte förrän i originalet påträffas den slutliga formuleringen.

¹²¹ AHLNUND, a.a., s. 288.

¹²² HILDEBRAND, a.a., s. 33 not 1.

¹²³ Så måste den ha uppfattats år 1672, eftersom man då lät den i sina huvuddrag stå kvar i Karl XI:s försäkran.

berörda parterna för sina skilda intressen och synes därmed närmast ha enbart propagandistiskt värde.

Som allmän konstitutionell garanti kan således denna punkt inte anses vara särskilt förpliktande. Bakom denna bestämmelse torde också ligga en annan avsikt. Stadgandet har med ganska stor säkerhet avfattats med syftning på en alldeles speciell förändring till rikets »bästa, säkerhet, uppkomst och tarv»: reduktionen. Här skall denna bakgrund och de därmed förbundna problemen inte närmare beröras.¹²⁴ I detta sammanhang är det tillräckligt att fastslå att inte heller den sista bestämmelsen i § 6 medförde någon generellt sett mera betydande inskränkning i regentens handlingsfrihet.

Karl Gustav måste i enlighet med de krav som hävdats främst av rådet och adeln före sin tronbestigning godta kröningsförpliktelseerna. I det läget hade han endast med Kristinas hjälp kunnat slå tillbaka en attack mot kungamakten av samma slag som den år 1611. Något sådant angrepp gjordes emellertid inte. Den som i detta fall företrädde rådets och ständernas intressen, Axel Oxenstierna, medverkade i stället villigt till en för Karl Gustav fördelaktig konungaförsäkran.

Rikskanslern har likväl inte endast arbetat till förmån för tronföljaren. Han har som den ledande kraften i rådet på samma linje som rådets och adelns majoritet krävt, att Karl Gustav skulle bindas vid löften till ständerna vid sitt trontillträde. Detta uppträdande kunde tänkas tyda på att kanslern velat hävda rådets och ständernas anspråk på politiskt inflytande. När det blev fråga om innehållet i kröningsförpliktelseerna, fäste kanslern dock största vikten vid konungaeden och försvarade kungamaktens intressen inför ständerna. Det kan därför inte ha varit

---

¹²⁴ Slutstadgandet i Karl Gustavs försäkran har samband med de underhandlingar i reduktionsfrågan som våren 1654 fördes mellan Kristina och Karl Gustav. Till dessa förhandlingar hoppas jag få tillfälle att återkomma i en senare framställning.

önskan att inskränka kungens makt som i första hand föranledde Axel Oxenstiernas krav på förpliktelser av tronföljaren. Ett viktigare motiv torde ha varit kanslerns intresse av att erhålla garantier för frälseprivilegierna och adelns godsinnhav. Detta förklarar till stor del hans framhävande av konungæden.

III

Axel Oxenstierna spelade en betydelsefull roll vid 1654 års riksdag. Under hänvisning till ålder och skröplighet avstod han från att vid den berömda abdikationsceremonien på ständernas vägnar framsäga det avskedstal som tillfället fordrade.¹²⁵ Denna uppgift överlät han till Kristinas förtroendeman Schering Rosenhane. Däremot avstod kanslern inte från att så långt möjligt inverka på de politiska avgörandena vid tronskiftet. Framför allt utövade han ett stort inflytande på utformningen av Karl Gustavs kröningsförpliktelser.

Man torde få ett begrepp om hur rikskanslern betraktade denna sin verksamhet, om man betraktar stadgandena i förslaget till kansliordning av år 1654. Ett karakteristiskt inslag i den uppfattning som där kommer till synes är tanken, att kanslern skall utgöra en medlare mellan å ena sidan kungen, å andra sidan rådet och ständerna. Utan tvivel ansåg Axel Oxenstierna, att han fyllde en sådan mediatorfunktion, när han ledde arbetet på den nye regentens konungaförsäkran.

Under detta arbete tillsåg kanslern, att adelns privilegie- och egendomsintressen bevakades. Däri ligger ingenting förvånande. Omsorgen om adelns rättigheter hade under den långa tid kanslern deltagit i det offentliga livet varit ett kännetecknande drag i hans politik.

Lika naturligt förefaller det inte, att Axel Oxenstierna på det sätt han gjorde ställde sig i Karl Gustavs tjänst i fråga om de

¹²⁵ SRAP, V: 1, s. 217, 222.

konstitutionella villkoren vid tronskiftet. Enligt Ahnlund skulle rikskanslern i detta fall närmast ha drivits av ett ideologiskt motiv. Denne forskare anser, att kanslern, som tidigare ivrat för en starkt inskränkt kungamakt, ändrat ståndpunkt och kommit fram till den meningen att rikets intressen var bäst betjänta med att kungamakten hade stor handlingsfrihet.¹²⁶ Sannolikt är det riktigt, att kanslern under senare år varit av den anförda uppfattningen. Kanslerns hållning torde emellertid inte ha varit oberoende av personliga motiv. Detta gäller inte minst i det sammanhang det här är fråga om.

Situationen vid tronskiftet år 1654 påminner i mycket om läget tio år tidigare, då Kristina vid knappt myndig ålder tillträdde regeringen. Vid detta tillfälle koncentrerades uppgörelserna på privilegiefrågorna. Konungaförsäkran kom att i ganska ringa utsträckning inskränka drottningens makt.¹²⁷ En viktig förklaring till detta är utan tvivel, att Axel Oxenstierna vid denna tidpunkt inte var intresserad av att begränsa kungamakten, därför att han själv hade det avgörande inflytandet hos Kristina. Varje inskränkning i hennes makt var liktydig med en begränsning av rikskanslerns egen.¹²⁸

Vid Karl Gustavs trontillträde hade kanslern också en stark ställning hos den nye regenten.¹²⁹ Han hade skäl att vänta, att han under den kommande regimen skulle kunna utöva ett viktigt inflytande. De prerogativ Axel Oxenstierna gjorde anspråk på framgår av det här behandlade förslaget till kansliordning. I detta framställs rikskanslern som regentens förtroendeman framför andra. Eftersom kanslern enligt förslaget bland annat skulle vårda kronans regalier och jura majestatis, skulle han givetvis

¹²⁶ AHLNUND, a.a., s. 287, jfr även s. 121 f.

¹²⁷ Ibidem, s. 237.

¹²⁸ Läget var liknande vid Karl XI:s tronbestigning år 1672, då av allt att döma den dåvarande rikskanslern, M. G. De la Gardie, inte ville medverka till att begränsa den tillträdande regentens makt, eftersom han själv kunde väntas bli dennes främste rådgivare (RYSTAD, a.a., s. III f.).

¹²⁹ Se ovan, s. 118 f.

dra fördel av att kungamakten tillerkändes stora rättigheter. Andra bestämmelser verkade i samma riktning. Förslaget ger starka skäl för slutsatsen, att Axel Oxenstiernas uppträdande till förmån för kungamaktens handlingsfrihet haft samband med att kanslern önskat en stark ställning för sin egen räkning. Där- emot kan det inte avgöras, om kanslern ännu vid tiden för tron- skiftet hoppats, att Karl Gustav som regent skulle utfärda det föreliggande förslaget till ny kansliordning, och om detta således direkt bidragit till att Oxenstierna tillmötesgått tronföljarens konstitutionella önskemål.

Vad beträffar rikskanslerns av allt att döma passiva hållning till planerna på en revision av 1634 års regeringsform, bör det framhållas, att kanslern kunnat räkna med att genom sitt infly- tande hos Karl Gustav dra nytta av att denne inte bands av någon regeringsform. Härtill kommer att regeringsformen, som förslaget till kansliordning visar, inte gav rikskanslern den makt- ställning som denne önskade inta. Läget var nu ett annat än år 1634, då Axel Oxenstierna kunde vänta sig att genom de fem riksämbetsmännen behärska rikets styrelse.¹³⁰ Nu var det nöd- vändigt att vinna kungamaktens erkännande av rikskanslern som rikets förste ämbetsman och kansliet som det främsta kol- legiet. Regeringsformen gav på denna punkt inte tillräckliga garantier. Den utgjorde dessutom, ifall den inte grundligt revi- derades, ett hinder för att förslaget till kansliordning skulle kunna stadfästas. Rikskanslern har haft all anledning att ta av- stånd från den regeringsform han en gång själv författat och genomdrivit.

Projektet till kansliordning blev emellertid inte utfärdat. Det är tvivelaktigt, om Kristina, ifall hon hunnit ta ställning, har accepterat detta förslag. För Karl Gustav torde det i själva ver- ket – vilka förhoppningar han än kan ha ingett Axel Oxen- stierna – ha varit otänkbart att konfirmera en instruktion, som

---

¹³⁰ S. A. NILSSON, a.a., s. 29 ff.

i så viktiga avseenden gjorde kungamakten beroende av rikskanslern och kansliet. Den kanslersfullmakt Karl Gustav i oktober 1654 meddelade Erik Oxenstierna gav denne inte på långt när så stora befogenheter som förslaget till kansliordning.¹³¹ Efter Erik Oxenstiernas död hösten 1656 lät kungen kanslersposten stå obesatt, liksom han också avstod från att utnämna någon riksmarsk, när detta ämbete följande år blev vakant. Karl Gustav var uppenbarligen i grund och botten negativt inställd till de höga riksämbetena.¹³²

Axel Oxenstiernas önskan att i en kansliordning få kanslersämbetets maktställning kodifierad uppfylldes alltså inte. Det personliga samarbete mellan honom och Karl Gustav som inleddes vid tronskiftet fortsatte emellertid under de återstående månaderna av kanslerns livstid.¹³³ I så måtto hade hans häv-

¹³¹ Fullmakten av den 20/10 1654 i Riksregistraturet, RA. Som rikskanslerns ämbetsuppgifter anges här, att han skall föra direktoriet i kanslikollegiet och ha överinspektionen över riksarkivet och rikets stora insegl. Ett par av de övriga bestämmelserna har ett visst intresse. I fullmakten förklaras, att rikskanslern, när han är vid hovet »och tiden det tillåter», eller också den som ersätter honom skall överse alla handlingar som skall utgå i kungens namn, för att det inte må utfärdas brev på brev eller ske andra försummelse. Han skall även meddela regenten vad han i dessa handlingar anser kunna skada kronan. Slutligen hänvisas till att en instruktion framdeles skall ges kansliet (vilket dock inte skedde under Karl Gustavs regering). Bestämmelsen att rikskanslern skall överse alla kungliga brev markerar dennes ledarställning i kansliet men betecknar likväl ett steg bakåt ur kanslersämbetets synpunkt jämfört med 1654 års förslag (jfr ovan, s. 108 f.). Intressant är befallningen att rikskanslern skall påpeka för kungen vad som kan vara till kronans nackdel. En liknande order står som anført i hovkansler Tungels fullmakt av år 1651 (se ovan, s. 102). Att Erik Oxenstierna nu fick samma uppgift betydde, att hovkanslern inte längre kunde anse sig ha större förtroende hos regenten i det avseendet än rikskanslern. Jfr referatet av Erik Oxenstiernas fullmakt hos FORSSELL, a.a., s. 85. Denne anger, att fullmakten betonade »kanslerns personliga ledning och kontroll över kansliet».

¹³² Jfr A. B. CARLSSON, a.a., s. 57, HARALDS, a.a., s. 312 f.

¹³³ Belägg för Axel Oxenstiernas förtroendeställning hos Karl Gustav sommaren 1654 ges hos SONDÉN, a.a., s. 37 ff. Jfr även Johan Ekeblads bref, utg. av N. SJÖBERG, I, s. 369, och Picques' rapporter i juli och augusti 1654 hos LINAGE DE VAUCIENNES, Mémoires de ce qui s'est passé en Suède et aux provinces voisines . . ., III, s. 455 och 481.

dande av tronföljarens intressen vid kröningsriksdagen inte varit förgäves. Ännu en belöning för sitt uppträdande erhöll kanslern, då han strax före sin död i slutet av augusti 1654 genom Erik Oxenstiernas utnämning till riksvizekansler fick bekräftelse på att sonen skulle efterträda honom. Denne kom sedan att under sina två år som rikskansler arbeta i nära samförstånd med kungamakten och därigenom föra vidare en tradition från Axel Oxenstierna.

Stellan Dahlgren